

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ

ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

**Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης σύμφωνα με το
άρθρο 932ΑΚ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φιλία Μπακογιάννη

ΑΜ 7119Μ055

Επιβλέπων Καθηγητής: Ελευθέριος Βόγκλης

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή:

Ελευθέριος Βόγκλης, Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων).

Ισμήνη Κριάρη, Καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου , τ. Πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου.

Αντώνιος Χάνος, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ.....	8
--	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΕΝΝΟΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ – ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΑΞΙΩΣΗΣ.....	10
---	----

Υποστηριζόμενες απόψεις

1. Η παρωχημένη θεώρηση περί «ιδιωτικής ποινής».....	10
2. Η θεωρία της ανταπόκρισης στο «συναίσθημα εκδίκησης ή ανταπόδοσης» του παθόντος.....	11
3. Η θεωρία «παροχής ικανοποίησης».....	11
4. Η θεωρία της «αποκαταστατικής» λειτουργίας.....	11
5. Η θεωρία της εξισοροπητικής λειτουργίας.....	12
6. Η θεωρία της διπλής λειτουργίας.....	12
7. Η «τιμωρητική» αποζημίωση.....	12
8. Ηθική βλάβη και θεωρία της διαφοράς.....	13
Αυτοτέλεια της απαιτήσεως.....	13
Αμεταβίβαστο και ακληρονόμητο της απαιτήσεως.....	14
Εξουσία του δικαστή κατά την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΑΝΑΙΡΕΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΥΨΟΣ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	16
---	----

1. Άποψη περί αποκλεισμού του αναιρετικού ελέγχου.....	17
2. Απόψεις περί δυνατότητας άσκησης αναιρετικού ελέγχου.....	21

α) Παράβαση αρχής αναλογικότητας.....	21
β) Παράβαση της διάταξης του άρθρου ΑΚ 932.....	26
3. Συμπεράσματα και κριτική επί της νομολογίας.....	28
α) Για την ΟΛΑΠ 6/2009.....	28
β) Για την ΟΛΑΠ 9/2015.....	29
γ) Για την ΟΛΑΠ 10/2017.....	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙΔΙΚΑΣΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ.....	35
1. Τέλεση αδικοπραξίας.....	35
Ηθική βλάβη λόγω προσυμβατικής ευθύνης.....	35
Ηθικής βλάβη λόγω αθέτησης ενοχικής υποχρέωσης.....	36
2. Πρόκληση ηθικής βλάβης.....	36
3. Αιτιώδης συνάφεια.....	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΙ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ	
1. Φυσικά πρόσωπα.....	39
2. Νομικά Πρόσωπα.....	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΛΟΓΟΥ ΥΨΟΥΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ.....	43
1. Προσβολή περιουσιακού αγαθού.....	43
α) Το είδος της προσβολής.....	43
β) Η έκταση της προσβολής.....	45
γ) Συνέπειες της προσβολής.....	46
δ) Υπαιτιότητα.....	46
ε) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών.....	47
στ) Η συμπεριφορά του υπευθύνου μετά την προσβολή.....	47
2. Προσβολή μη περιουσιακών έννομων αγαθών.....	48
α) Ιατρικό σφάλμα.....	48
αα) Το είδος της προσβολής.....	48

ββ) Η έκταση της προσβολής.....	49
γγ) Οι συνέπειες της προσβολής.....	51
δδ) Η υπαιτιότητα.....	51
εε) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών.....	52
β) Αυτοκινητικό και εργατικό ατύχημα.....	52
αα) Το είδος και η έκταση της προσβολής.....	52
ββ) Οι συνέπειες της προσβολής.....	53
γγ) Η υπαιτιότητα.....	53
δδ) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών.....	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΨΥΧΙΚΗ ΟΔΥΝΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 932 ΕΔ. Γ΄. ΑΚ.....	56
Η έννοια της “οικογένειας” - Αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 932.....	57
Κριτήρια προσδιορισμού του εύλογου ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης.....	61
α. Η έκταση της προσβολής.....	61
β. Οι συνέπειες της προσβολής.....	61
γ. Οι διαπροσωπικές σχέσεις του θανατωθέντος με τα μέλη της οικογένειάς του..	62
δ. Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών.....	62
ε. Υπαιτιότητα.....	62
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	66
ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	68
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	70

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΠ	Άρειος Πάγος
αρ.	άρθρο
Αρμ.	Αρμενόπουλος (νομικό περιοδικό)
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας (νομικό περιοδικό)
βλ.	βλέπε
Γεν Αρχ	Γενικές Αρχές
ΔΕφΠειρ	Διοικητικό Εφετείο Πειραιά
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕργΔ	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου (νομικό περιοδικό)
ΕιρΑθ	Ειρηνοδικείο Αθηνών
ΕιρΤριπ	Ειρηνοδικείο Τρίπολης
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (νομικό περιοδικό)
επ.	επόμενα
ΕΠολΔ	Επιθεώρηση Πολιτικής Δικονομίας (νομικό περιοδικό)
ΕΡΝΟΜΑΚ	ερμηνεία νομολογία αστικού κώδικα
ΕφαΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (νομικό περιοδικό)
Εφαθ	Εφετείο Αθηνών
ΕφΑνατΚρ	Εφετείο Ανατολικής Κρήτης
ΕφΔωδ	Εφετείο Δωδεκανήσου
ΕφΛαμ	Εφετείο Λαμίας
ΕφΠειρ	Εφετείο Πειραιά
κ.λπ.	και λοιπά
ΚπολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΜΠρΑθ	Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΜΠρΗρακλ	Μονομελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου
ΜΠρΚαλ	Μονομελές Πρωτοδικείο Καλαμάτας
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (νομικό περιοδικό)
ΟΛΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
ΟλΣτΕ	Ολομέλεια Συμβουλίου Επικρατείας
ό.π.	όπου παραπάνω

παρ.	παράγραφος
ΠΠρΑθ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΠΠρΘεσ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης
π.χ.	παραδείγματος χάρη
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
τ.	τεύχος
τόμ.	τόμος
ΤΝΠ	Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών
σελ.	σελίδα
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (νομικό περιοδικό)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Προϋπόθεση για τη θεμελίωση υποχρέωσης προς αποζημίωση σε περίπτωση αδικοπραξίας (ΑΚ 298, 914) αποτελεί η ύπαρξη ζημίας, η οποία όταν επέρχεται σε μη περιουσιακά αγαθά χαρακτηρίζεται ως ηθική βλάβη, η οποία αποκαθίσταται χρηματικά σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις του άρθρου 932 ΑΚ. Με το άρθρο αυτό προβλέφθηκε ότι το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη, κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης/ ψυχικής οδύνης, σε περίπτωση αδικοπραξίας, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για την περιουσιακή ζημία. Ζητήματα, ωστόσο προκύπτουν κατά την εφαρμογή του εν λόγω άρθρου και ειδικότερα ζητήματα ως προς τις προϋποθέσεις εφαρμογής του, τη νομική φύση και το σκοπό της χρηματικής ικανοποίησης, τα νομιμοποιούμενα πρόσωπα, το κρισιμότερο, όμως ζήτημα είναι τα κριτήρια δικαστικής επιμέτρησης του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης, διότι ο νομοθέτης δεν καθιερώνει κριτήρια αξιολόγησης για τον προσδιορισμό της έντασης της επελθούσας κάθε φορά ηθικής βλάβης. Το ζήτημα αυτό εκδηλώνεται με τη διαπίστωση δικαστικών αποφάσεων που περιορίζονται σε απλή αναφορά γενικόλογων παραμέτρων χωρίς να εξειδικεύουν και να αναλύουν τα κριτήρια που επηρέασαν τη δικαστική κρίση, ενώ μάλιστα διχογνωμία υφίσταται και αναφορικά με τη δυνατότητα άσκησης αναιρετικού ελέγχου των δικαστικών αποφάσεων ως προς το «εύλογο» του ποσού της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης. Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η μελέτη των ανωτέρω ζητημάτων, μέσα από τις παραδοχές της θεωρίας και της νομολογίας, ενώ ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στους προσδιοριστικούς του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης παράγοντες, όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί θεωρητικά και νομολογιακά και στο ζήτημα της ελεγχσιμότητας της δικαστικής κρίσης για το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης.

Αναφορικά με τη διάρθρωση της εργασίας, αρχικά γίνεται αναφορά στο θεσμό της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης μέσω μιας ιστορικής και δικαιosuγκριτικής επισκόπησης, στο ζήτημα της νομικής φύσης και το χαρακτήρα της αξίωσης για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, ενώ εν συνεχεία ερευνάται η δυνατότητα αναιρετικού ελέγχου του «εύλογου» της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης και αναζητείται ο προσδιορισμός των ειδικότερων κριτηρίων για το «εύλογο» της χρηματικής ικανοποίησης. Ευελπιστούμε ότι η παρούσα εργασία θα φωτίσει τις σημαντικότερες πτυχές της χρηματικής αποκατάστασης της ηθικής βλάβης

και θα αποδώσει συνοπτικά τις θέσεις της θεωρίας και της νομολογίας γύρω από τα ζητήματα αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ

Ως ηθική βλάβη νοείται η μη αποτιμητή σε χρήμα ζημία που οφείλεται στην προσβολή είτε περιουσιακών είτε μη περιουσιακών έννομων αγαθών του ατόμου, τα οποία αφορούν την ηθικοπνευματική και ψυχική συγκρότησή του. Στην ελληνική έννομη τάξη η ικανοποίηση της ηθικής βλάβης συνδεόταν με την προστασία της προσωπικότητας.¹ Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα το ελληνικό δίκαιο διεπνεόταν έντονα από την ιδέα της ποινής.² Κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864 καθιερώθηκε στα άρθρα 5, 12 και 14 του Συντάγματος του 1911 η χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης σε συνδυασμό την προστασία της προσωπικότητας σε περιπτώσεις παράνομης παρακράτησης, παραβίασης του ασύλου της κατοικίας και προσβολής του ιδιωτικού βίου διά του τύπου. Στο πλαίσιο του δικαίου πριν την ισχύ του Αστικού Κώδικα τόσο η θεωρία όσο και η νομολογία αποδέχτηκαν με δυσκολία σύνδεση του ζητήματος της ικανοποίησης της ηθικής βλάβης με την ιδέα της αποζημίωσης και όχι της ποινής.³ Ο Αστικός Κώδικας του 1946 ρύθμισε το ζήτημα της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης με μια γενική διάταξη, αυτή του άρθρου 299 ΑΚ, η οποία προβλέπει ότι η χρηματική ικανοποίηση για μη περιουσιακή ζημία παρέχεται μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος. Οι ειδικότερες αυτές διατάξεις είναι εκείνη του άρθρου 59 ΑΚ για την περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας, η διάταξη του άρθρου 932 ΑΚ για τις περιπτώσεις των αδικοπραξιών

¹ Λιτζερόπουλος Α., Η ικανοποίησης δι' ηθικήν βλάβην και ο ελληνικός Αστικός Κώδικας, Θέμις 1940, 657.

² Δωρής Φ., Ζητήματα αστικής ευθύνης από ιστορικοσυγκριτική και δικαιοσυγκριτική σκοπιά, ΧρΙΔ 2007, 677.

³ Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2^η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας, σελ 15.

και η καταργηθείσα πλέον διάταξη του 1453 ΑΚ για την ηθική βλάβη του μη υπαίτιου για το διαζύγιο συζύγου.

Στη διεθνή βιβλιογραφία και στις δικαστικές αποφάσεις η έννοια «ηθική βλάβη» εμφανίστηκε περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Ως πρώτη μορφή αξίωσης για κάλυψη μη περιουσιακής ζημίας θεωρείται η *solatium*, η οποία εμφανίστηκε στην Αγγλία και τη Σκωτία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με τον οποίο όρο νοείται η αποζημίωση που επιδικάζεται για το φυσικό και συναισθηματικό πόνο του παθόντος και διακρίνεται από την αποζημίωση για την αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας. Στο αγγλικό δίκαιο, ο δικαστής αποφασίζει με βάση τη διαμορφωθείσα νομολογία σε παρόμοια βιοτικά συμβάντα, ενώ ικανοποιείται κατ'αρχήν η ηθική βλάβη του αμέσως παθόντος, όμως υπό προϋποθέσεις μπορεί να ικανοποιηθεί και αυτή του εμμέσως ζημιωθέντος. Ο δικαστής κατά την επιμέτρηση του ύψους της επιδικαστέας σε κάθε περίπτωση χρηματικής αποζημίωσης αξιολογεί τον πόνο και την ταλαιπωρία του παθόντος, τη στέρηση των απολαύσεων της ζωής, τη μείωση του προσδόκιμου ζωής του παθόντος. Τέλος, εκδίδεται από το Βρετανικό Συμβούλιο Δικαστικών Μελετών ένας κατευθυντήριο οδηγός για την επιμέτρηση χρηματικής ικανοποίησης λόγω μη περιουσιακής ζημίας, ο οποίος περιέχει ενδεικτικά πλαίσια ποσών για κάθε συγκεκριμένο είδος ζημίας. Όσον αφορά το ευρωπαϊκό ηπειρωτικό δικαϊκό σύστημα και συγκεκριμένα τη γερμανική έννομη τάξη, βασική αρχή του γερμανικού δικαίου της αποζημίωσης αποτελεί η πλήρης και *in natura* αποκατάσταση της ζημίας (παρ. 249 I BGB), ενώ η σε χρήμα αποκατάστασή της αποτελεί την εξαίρεση (παρ. 249 II BGB). Δυνατότητα χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης υπάρχει μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος, ενώ εν συνεχεία προβλέφθηκε δυνατότητα χρηματικής ικανοποίησης και για τις περιπτώσεις προσβολής του σώματος, της υγείας, της ελευθερίας ή του σεξουαλικού αυτοπροσδιορισμού επιτρέποντας έτσι την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης και σε περιπτώσεις ευθύνης από διακινδύνευση ή παραβίαση συμβατικών υποχρεώσεων. Στη γερμανική έννομη τάξη κρατούσα είναι η θεωρία της «ικανοποίησης» ιδρυτής της οποίας υπήρξε ο *Jehring*, ο οποίος υποστήριζε ότι η χρηματική ικανοποίηση λόγω μη περιουσιακής ζημίας επιδικάζεται για να ικανοποιήσει τα πληγωμένα αισθήματα του ζημιωθέντος, κείμενη μεταξύ ποινής και αποζημίωσης. Ικανοποιείται η ηθική βλάβη μόνο του αμέσως ζημιωθέντος και δεν προβλέπεται κατ'αρχήν αποζημίωση λόγω ψυχικής οδύνης, έχει όμως διαμορφωθεί νομολογιακά η βλάβη από ψυχικό σοκ στους οικείους του θανόντος προσώπου σε περιπτώσεις διαπιστωμένης και ιατρικώς αποδεδειγμένης βλάβης της υγείας. Δεν

υπάρχουν καθορισμένα από τον νόμο πλαίσια τιμών που προσδιορίζουν το ύψος της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης, όμως βοηθητικό εργαλείο για την ανίχνευση των ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή αποτελούν οι λεγόμενοι «πίνακες ηθικής βλάβης» των ενώσεων των ασφαλιστικών εταιρειών, οι οποίοι κωδικοποιούν τα επιδικασθέντα σε διάφορους τύπους αδικημάτων ποσά, χωρίς όμως να έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα.⁴

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΕΝΝΟΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ – ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΑΞΙΩΣΗΣ

Ηθική βλάβη είναι η μη αποτιμητή σε χρήμα ζημία που οφείλεται στην προσβολή είτε περιουσιακών είτε μη περιουσιακών έννομων αγαθών του ατόμου, τα οποία αφορούν την ηθικοπνευματική και ψυχική συγκρότησή του. Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης αποσκοπεί στην ηθική παρηγοριά και την ψυχική ανακούφιση του παθόντος από τη λύπη, τη στενοχώρια ή τον πόνο που προκλήθηκε από την προσβολή του περιουσιακού αγαθού. Η νομική φύση της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης αποτελεί αμφιλεγόμενο ζήτημα για το οποίο έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις.

Υποστηριζόμενες απόψεις

1. Η παρωχημένη θεώρηση περί «ιδιωτικής ποινής»

Όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες η χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης αντιμετωπιζόταν ως «ιδιωτική ποινή», ενώ από τον 18^ο αιώνα άρχισε σταδιακά να γίνεται δεκτή η αστικής φύσεως αξίωση για ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας με αποκαταστατικό χαρακτήρα.⁵ Στην ελληνική έννομη τάξη αβεβαιότητα ως προς τη φύση του θεσμού λύθηκε με το άρθρο 299 και 932 ΑΚ που περιέλαβαν τη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ως είδος αποζημίωσης.

⁴ Ρούσσος Κλ., Το σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης στο ελληνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο, ΧρΙΔ 2013, 84.

⁵ Καράκωστας Ι., Ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας και νομολογία, ΝοΒ 1986, 1385.

2. Η θεωρία της ανταπόκρισης στο «συναίσθημα εκδίκησης ή ανταπόδοσης» του παθόντος

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή η αποκατάσταση της ηθικής βλάβης ικανοποιεί το συναίσθημα εκδικήσεως και ανταποδόσεως του θύματος. Η άποψη αυτή υποστηριζόταν σε παλαιότερα έργα, σύμφωνα με την οποία η καταβολή από το υπαίτιο ικανού ποσού χρημάτων κατευνάζει το συναίσθημα ανταπόδοσης ή εκδίκησης του αδικηθέντος και έτσι επανορθώνεται η προξενηθείσα βλάβη.⁶

3. Η θεωρία «παροχής ικανοποίησης»

Η άποψη αυτή υποστηρίζεται κυρίως στη Γερμανία.. Η επιδίκαση χρηματικού ποσού κατά του παθόντος ικανοποιεί το περί δικαίου αίσθημα του παθόντος. Με τον όρο «ικανοποίηση» δεν νοείται ποινή που επιβάλλεται σε βάρος του ζημιώσαντος, αλλά χρηματική ικανοποίηση που αποσκοπεί στην αποκατάσταση της βλάβης του δικαιούχου και όχι στη βλάβη του ζημιώσαντος.⁷

4. Η θεωρία της «αποκαταστατικής» λειτουργίας

Σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία και νομολογία στην Ελλάδα αλλά και στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια, η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης έχει αποκαταστατικό σκοπό, όπως εκφράζεται στη διάταξη του άρθρου 297 ΑΚ.⁸ Η καταβολή χρηματικής ικανοποίησης αποβλέπει στην άμβλυνση του ψυχικού πόνου του θιγόμενου, χάρη στη δυνατότητα του χρήματος να προσφέρει απολαύσεις ικανές να απαλύνουν το ψυχικό άλγος, να ικανοποιήσουν βιοτικές, ακόμα και πολυτελείς

⁶ Καραμπέλης Χ., Η αξίωση προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, Υπό το πρίσμα της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου, Αθήνα 2018, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 28.

⁷ Καραμπέλης Χ., ό.π., σελ. 28.

⁸ Καράκωστας Ι., Το δίκαιο των αδικοπραξιών: ΑΚ 914-938, Αθήνα 2014, Νομική Βιβλιοθήκη· Δεμερτζής Κ., Δικονομικές συνέπειες της αποκαταστατικής φύσης της ικανοποίησης ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2001, 201.

ανάγκες και να συμβάλλουν έτσι στην αποκατάσταση της ηθικής του βλάβης.⁹

5.Η θεωρία της εξισορροπητικής λειτουργίας

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, με τον κανόνα της εξισορροπήσεως, δηλαδή με τη δημιουργία λόγω της επιδίκασης χρηματικού ποσού στο θύμα, ευχάριστων συναισθημάτων, ικανών να απαλύνουν τη δυσάρεστη κατάσταση που προκάλεσε η προσβλητική ενέργεια, αποκαθίσταται η μη περιουσιακή ζημία.¹⁰

6.Η θεωρία της διπλής λειτουργίας

Στη γερμανική έννομη τάξη αναγνωρίζεται διπλή λειτουργία στην αξίωση για ηθική βλάβη, με σκοπό αφενός την παροχή στον ζημιωθέντα ανάλογης αποζημίωσης για ζημιές που δεν είναι περιουσιακές, αφετέρου δε τη θεμελίωση της αντίληψης ότι ο ζημιώσας οφείλει στον ζημιωθέντα αποζημίωση για ό,τι του έκανε. Το γερμανικό ακυρωτικό Δικαστήριο έκρινε ότι παράλληλα με την εξισορροπητική λειτουργία της ηθικής βλάβης τίθεται και η λειτουργία παροχής ικανοποιήσεως, καθώς η αντίληψη περί εξισορροπήσεως δε συνιστά επαρκεί βάση για ορισμένα προβλήματα επιδίκασης ηθικής βλάβης.¹¹

7.Η «τιμωρητική» αποζημίωση

Στο πεδίο του common law (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο), σε αντίθεση με τα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια, υπάρχει ο θεσμός της τιμωρητικής ή ποινικής αποζημίωσης.¹² Προβλέπεται «πρόσθετη» αποζημίωση πέραν του ποσού για την

⁹ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχ, 5^η έκδ., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, Σάκκουλας,σελ. 524 επ· Πατεράκης, ό.π., σελ. 64· Καψάλης Χ., Η νομική φύση της «ικανοποιήσεως ηθικής βλάβης», ΑρχΝ 1984, 407· ο ίδιος, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης και ψυχικής οδύνης στον ΑΚ – Μια διχοτόμηση της έννοιας της μη περιουσιακής βλάβης, ΕλλΔνη 1983, 617.

¹⁰ Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας, 52.

¹¹ Πατεράκης Στ., ό.π., σελ.153.

¹² Σταθόπουλος ό.π., σελ. 631.

αποκατάσταση της πραγματικής περιουσιακής ζημίας, με σκοπό την «τιμωρία» του δράστη και την πρόληψη προς αποτροπή παρόμοιας μελλοντικής συμπεριφοράς του ίδιου ή άλλων. Σε αντίθεση, λοιπόν με τη θεωρία της «αποκαταστατικής» λειτουργίας, ο θεσμός της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης έχει προληπτικό και κυρωτικό σκοπό.

8. Ηθική βλάβη και θεωρία της διαφοράς

Κρατούσα θεωρία για τον προσδιορισμό της περιουσιακής ζημίας είναι η διατυπωθείσα το 1855 από τον Γερμανό Mommsen, θεωρία της διαφοράς, σύμφωνα με την οποία περιουσιακή ζημία είναι η διαφορά μεταξύ της κατάστασης στην οποία θα βρισκόταν η περιουσία του ζημιωθέντος, αν δεν μεσολαβούσε το ζημιόγνο γεγονός, και της κατάστασης στην οποία η περιουσία αυτή βρίσκεται μετά την επέλευση του ζημιόγνου γεγονότος. Η θεωρία της διαφοράς μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τον προσδιορισμό της ηθικής βλάβης. Επομένως η διαφορά που προκύπτει μεταξύ της κατάστασης που θα βρισκόταν το πρόσωπο, αν δε μεσολαβούσε το βλαπτικό γεγονός και της πραγματικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται το πρόσωπο μετά την επέλευση του βλαπτικού γεγονότος.¹³

Αυτοτέλεια της απαιτήσεως

Η αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης κατ'άρθρο 932 ΑΚ δεν προϋποθέτει την παράλληλη ύπαρξη και περιουσιακής ζημίας και είναι ανεξάρτητη από την απαίτηση για αποζημίωση και επομένως ο παθών μπορεί να ζητήσει μόνο χρηματική ικανοποίηση ή μόνο αποζημίωση ή και τα δύο. Συνήθως η απαίτηση για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, σωρεύεται στο ίδιο δικόγραφο με την αξίωση για περιουσιακή ζημία εφόσον έχει προκληθεί τέτοια ζημία.¹⁴

¹³ Σπυριδάκης, Ηθική βλάβη/ψυχική οδύνη και αποκατάστασή της, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.

¹⁴ Πατεράκης Στ., ό.π., σελ.244.

Αμεταβίβαστο και ακληρονόμητο της απαίτησεως

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου ΑΚ 933, η απαίτηση είναι αυστηρά προσωπική καθώς επίσης ανεκχώρητη και ακληρονόμητη και μόνο κατ'εξάιρεση εκχωρητή και κληρονομητή με συνέπεια το ακατάσχετο της απαίτησης, την αδυναμία ενεχυράσεως της απαίτησης, την αδυναμία προβολής εναντίον της συμψηφισμού και προτάσεως της ίδιας σε συμψηφισμό, αδυναμία πλαγιαστικής ασκήσεως από τους δανειστές του δικαιούχου, δεν αποτελεί στοιχείο της πτωχευτικής περιουσίας σε περίπτωση πτωχεύσεως του δικαιούχου. Το κατ'αρχήν αμεταβίβαστο και ακληρονόμητο αφορά μόνο την ενεργητική πλευρά της απαίτησης και όχι την παθητική πλευρά, αφού αυτή μεταβαίνει στους κληρονόμους του υπόχρεου. Εξάιρεση από το αμεταβίβαστο και ακληρονόμητο προβλέπεται στις εξής περιπτώσεις: α) συμβατική αναγνώριση της αξίωσης, ρητή ή σιωπηρή, β) επιδόθηκε γι'αυτήν αγωγή.¹⁵

Εξουσία του δικαστή κατά την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης

Λόγω της διατύπωσης του άρθρου 932 ΑΚ «το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης» γεννήθηκε το ζήτημα αν η επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης σε περίπτωση που συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης, είναι για το δικαστήριο δυνητική ή υποχρεωτική. Για το ζήτημα αυτό έχουν υποστηριχθεί και οι δυο απόψεις. Έτσι, κατά τη μεν, κρατούσα στη νομολογία άποψη, καθώς και την άποψη μιας μερίδας θεωρητικών, η επιδίκαση της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης είναι δυνητική για το δικαστήριο ενώ κατά την άλλη άποψη, η επιδίκαση της χρηματικής ικανοποίησης είναι για το δικαστήριο *υποχρεωτική*, εφόσον φυσικά πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις, ήτοι η τέλεση αδικοπραξίας, η οποία έχει προκαλέσει ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη. Κατά την πλειοψηφία, ωστόσο, της νομικής θεωρίας ορθότερο είναι να γίνει η ακόλουθη διάκριση (Η κρίση του δικαστηρίου για το αν κάποιος υπέστη ή όχι ηθική βλάβη (ή ψυχική οδύνη), δεν ελέγχεται ακυρωτικά και γίνεται με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής. Αν το δικαστήριο εκτιμώντας τα πραγματικά περιστατικά που τίθενται ενώπιόν του, δέχεται ότι το πρόσωπο υπέστη ηθική βλάβη (ή ψυχική οδύνη)

¹⁵ Πατεράκης Στ., ό.π., σελ.245.

και παρόλα αυτά δεν του επιδίκασε τίποτε, τότε η απόφαση αυτή είναι αναιρετικώς ελεγκτή, γιατί παραβιάζεται ο νόμος (559 αρ. 1 ΚΠολΔ). Το αυτό ισχύει και αν το δικαστήριο επιδικάσει ποσό αμελητέο, εφόσον έτσι παραβιάζει τα άκρα όρια της διακριτικής του ευχέρειας. Στις ως άνω περιπτώσεις δεν είναι ορθή -κατά την άποψη αυτή- η αντίθετη που υποστηρίζει ότι το δικαστήριο έχει δυνητική απλώς ευχέρεια για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης. Πλήρης δε αποδοχή της τελευταίας αυτής άποψης -ότι το δικαστήριο έχει δυνητική ευχέρεια- είναι δυνατόν να οδηγήσει στο αποτέλεσμα το δικαστήριο να διαπιστώνει την ύπαρξη ηθικής βλάβης (ή ψυχικής οδύνης) και παρά τούτα να μην επιδικάζει τίποτα χωρίς καμία αιτιολογία.¹⁶

¹⁶ Πατεράκης Στ., ό.π., σελ.251 επ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΑΝΑΙΡΕΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΎΨΟΣ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ

Οι υποστηριζόμενες στη νομολογία απόψεις αναφορικά με τη δυνατότητα ή μη άσκησης αναιρετικού ελέγχου για το ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, ποικίλλουν και βρίσκονται σε διάσταση μεταξύ τους δημιουργώντας έτσι ανασφάλεια δικαίου ως προς το ζήτημα αυτό. Το ζήτημα αυτό προέκυψε ιδίως μετά την καθιέρωση της αρχής της αναλογικότητας το 2001 στο άρθρο 25 παρ. 1, το οποίο ορίζει ότι «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.» Τέθηκε λοιπόν το ερώτημα εάν η αρχή της αναλογικότητας ιδρύει από μόνη της αναιρετικούς λόγους του άρθρου 559 αρ, 1 και 19 ΚΠολΔ, με αποτέλεσμα να επιτρέπεται ο αναιρετικός έλεγχος του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, ή είναι απλώς ερμηνευτικής αρχή που λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία και εφαρμογή κανόνα δικαίου και συμβάλλει στη θεμελίωση υπαρκτού λόγου αναίρεσης για παράβαση κάποιου κανόνα δικαίου.¹⁷

¹⁷ Ποδηματά Ε., Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας, Μεθοδολογικός της προσανατολισμός με αφορμή την ΟΛΑΠ 6/2009, ΝοΒ 2010, 603· η ίδια, Η αρχή αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ΄Συντ) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της εύλογης ικανοποίησης κατ' ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, 982.

1. Άποψη περί αποκλεισμού του αναιρετικού ελέγχου

Πριν το 2001 ο ΑΠ απέκλειε τον αναιρετικό έλεγχο του ύψους του επιδικαζόμενου ποσού χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Παγίως ο Άρειος Πάγος δεχόταν ότι το Ακυρωτικό Δικαστήριο δεν μπορεί να υπεισέλθει σε έλεγχο του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης, γιατί αυτό αποτελούσε κρίση περί τα πράγματα, η οποία κατ' άρθρο 561 ΚΠολΔ δεν εμπίπτει σε αναιρετικό έλεγχο. Το πρώτο ρήγμα στην πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου αποτέλεσε η απόφαση ΑΠ 1043/2001 σύμφωνα με την οποία «Το Δικαστήριο οφείλει να ερευνά μήπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, με την επιδίκαση της προβλεπόμενης από τον νόμο ελάχιστης χρηματικής ικανοποίησης, παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού, η οποία απορρέει από τη συνταγματική αρχή του Κράτους Δικαίου και ήδη ρητώς καθιερώθηκε στο αναθεωρηθέν άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, υιοθετείται δε σταθερά από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Την απόφαση αυτή ακολούθησαν η ΑΠ1662/2005, η οποία δέχτηκε τα ως άνω, και η ΑΠ 1020/2004, η οποία προχώρησε ένα ακόμα βήμα κρίνοντας ότι «η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης ανώτερης του οριζόμενου στο νόμο ελάχιστου ορίου, αναγόμενη σε πράγματα, είναι ανέλεγκτη αναιρετικά (ΑΠ 886/2000), η κατ' ορθή ή μη εφαρμογή από το ίδιο το δικαστήριο της αρχής της αναλογικότητας, επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης, κατώτερης του οριζόμενου στον νόμο ελάχιστου ορίου, ελέγχεται αναιρετικά και από το άρθρο 559 αρ. 1 του ΚΠολΔ, ως παραβίαση δηλαδή κανόνα ουσιαστικού δικαίου». Η ΟλομΑΠ 43/2005 αποτέλεσε σημαντικό βήμα στην νομολογιακή εξέλιξη, διαγράφοντας ακριβώς τα όρια εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας. Ειδικότερα, η εν λόγω απόφαση δέχτηκε τα ακόλουθα: *«Η αναλογικότητα, ως γενική αρχή του δικαίου, αναγνωριζόμενη παγίως από τη νομολογία των δικαστηρίων ως απορρέουσα εκ των διατάξεων των άρθρων 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος 1975, αλλά και των άρθρων 6 παρ. 1, 8 παρ. 2, 9 παρ. 2 και 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και πριν από την αναγωγή της σε ρητή συνταγματική έννοια με την αναθεώρηση του Συντάγματος 1975, διά του από 6/17 Απριλίου 2001 Ψηφίσματος της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, με το οποίο αντικατεστάθη η παρ. 1 του άρθρου 25 αυτού, διέπει την όλη δράση και δεσμεύει τον*

νομοθέτη, τον δικαστή και τη διοίκηση.»¹⁸

Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας όλα τα μέσα άσκησης κρατικής εξουσίας πρέπει να πληρούν τα τρία κριτήριά της, ήτοι να είναι α) πρόσφορα, κατάλληλα για την πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, β) αναγκαία, ώστε να προκαλούν το ελάχιστο δυνατό περιορισμό και γ) εν στενή εννοία αναλογικά, να τελούν δηλαδή σε εσωτερική αλληλουχία με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η ωφέλεια να μην υπολείπεται της επερχόμενης βλάβης.¹⁹

Επόμενη φάση της νομολογιακής εξέλιξης αποτέλεσε η απόφαση ΑΠ 132/2006, η οποία έκρινε ότι σε περίπτωση προσδιορισμού του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, το δικαστήριο της ουσίας δεν πρέπει μεν να υποβαθμίζει την απαξία της πράξεως, επιδικάζοντας χαμηλό ποσό, όμως συγχρόνως δεν πρέπει, με ακραίες εκτιμήσεις, να καταλήγει σε εξουθένωση του ενός μέρους και αντίστοιχο υπέρμετρο πλουτισμό του άλλου, διότι τούτο υπερακοντίζει τον σκοπό που επιδίωξε ο νομοθέτης, ήτοι την αποκατάσταση της τρωθείσας διά της αδικοπραξίας κοινωνικής ειρήνης. Η παραβίαση της υπερνομοθετικής αυτής αρχής ιδρύει τους αναιρετικούς λόγους του άρθρου 559 αρ. 1 και 19. Στην νομολογία αυτή, η οποία διαμορφώθηκε προοδευτικά κυρίως από το Α΄ τμήμα του Αρείου Πάγου, αντιπαρατέθηκε η νομολογία του Δ΄ Τμήματος, προσπαθώντας να επαναφέρει την παλαιά πάγια νομολογία του ΑΠ περί ανέλεγκτου της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης. Έτσι η ΑΠ 1670/2006 δέχτηκε τα ακόλουθα: *«Κατά τη σταθερή νομολογία του Αρείου Πάγου, ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης που οφείλεται στον δικαιούχο βάσει της ΑΚ 932 αφέθηκε στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας. Η κρίση αυτή σχηματίζεται από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων χωρίς υπαγωγή του πορίσματος σε κάποια νομική έννοια ώστε να μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου είτε ευθέως (αριθμός 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ) είτε εκ πλαγίου (αριθμός 19 του άρθρου 550 ΚΠολΔ) είτε παράβαση των διδαγμάτων της κοινής πείρας.*

¹⁸ Καλαβρός Κ., Η νομολογιακή εξέλιξη ως προς την έκταση του αναιρετικού ελέγχου επί επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρθρο 932 ΑΚ, ΕΠολΔ 2009, 315.

¹⁹ Πατεράκης Στ., Αναιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2010, 3.

Στην τρίτη φάση της νομολογιακής εξέλιξης το Α1 τμήμα του Αρείου Πάγου με την ΑΠ 195/2007 παρέπεμψε το ζήτημα εάν η παράβαση της αρχής της αναλογικότητας ιδρύει τους αναιρετικούς λόγους του άρθρου 559 αρ. 1 και 19 ΚΠολΔ ώστε να ελέγχεται αναιρετικά η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για το εύλογο ή όχι του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης που επιδικάστηκε ή δεν ιδρύει λόγο αναίρεσης καθώς λαμβάνεται υπόψην κατά την ερμηνεία ή εφαρμογή ουσιαστικού ή δικονομικού κανόνα και προϋποτίθεται η ύπαρξη λόγου αναίρεσης για παράβαση κανόνα δικαίου κατά τον έλεγχο του οποίου θα κριθεί εάν κατά την τελολογική ερμηνεία αυτού παραβιάστηκε και η αρχή της αναλογικότητας, στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου.²⁰

Στην τέταρτη φάση της νομολογιακής εξέλιξης εκδόθηκε η ΟλομΑΠ 6/2009.²¹ Η εν λόγω απόφαση απέκλεισε τον αναιρετικό έλεγχο με το σκεπτικό ότι η αρχή της αναλογικότητας απευθύνεται καταρχήν στον νομοθέτη, καθώς αφορά τον έλεγχο των νομοθετικών περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων. Η ΟλομΑΠ 6/2009 δέχτηκε ότι στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου επίκληση της αρχής της αναλογικότητας μπορεί να γίνει μόνο όταν ο νομοθέτης με τη θέσπιση υπέρμετρων περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων παραβιάζει την αρχή, και έτσι ο δικαστής προβαίνοντας σε έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων μπορεί να μην εφαρμόσει τον νόμο, καθώς όταν ο νομοθέτης δεν άσκησε τις συνταγματικές του υποχρεώσεις αφήνοντας κενό, οπότε η

²⁰ Καλαβρός, Η νομολογιακή εξέλιξη ως προς την έκταση του αναιρετικού ελέγχου επί επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρθρο 932 ΑΚ, ΕΠολΔ 2009, 318 επ.

²¹ Η ΟλομΑΠ έκρινε τα ακόλουθα: «Στο πεδίο των αδικοπρακτικών σχέσεων(άρθρο 914 επ. ΑΚ) και ειδικότερα στο ζήτημα του μέτρου της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης ο νόμος προβλέπει στο άρθρο 932 ΑΚ ότι το Δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογο κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση, δηλαδή χρηματική ικανοποίηση ανάλογη με τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Με τη διάταξη αυτή ο κοινός νομοθέτης έλαβε υπόψη του την αρχή της αναλογικότητας, εξειδικεύοντας την στο ζήτημα του προσδιορισμού του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης. Επομένως, σύμφωνα με τα ανωτέρω, δεν υπάρχει έδαφος άμεσης εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφιο τέταρτο του Συντάγματος, η ευθεία δε επίκλησή της κατά τον προσδιορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης στερείται σημασίας, αφού δε θα οδηγούσε σε διαφορετικά, σε σχέση με τον κατ'εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ προσδιορισμό αυτής, αποτελέσματα ... (Ως εκ τούτου) η εν λόγω διάταξη του Συντάγματος δεν εφαρμόζεται ευθέως στην προκειμένη περίπτωση και συνεπώς, η πληττόμενη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας δεν μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικώς, με βάση το άρθρο 559 αρ. 1 και 19 ΚΠΟΛΔ, για ευθεία και εκ πλαγίου παραβίασή της».

αρχή της αναλογικότητας εφαρμόζεται επικουρικά. Επιβεβαιώνει με άλλα λόγια τα Ακυρωτικό Δικαστήριο την αυτοτέλεια του αστικού δικαίου έναντι του Συντάγματος. Η έννοια της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης είναι αόριστη νομική έννοια, η οποία εξειδικεύεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια, μεταξύ των οποίων και η επιταγή του προσήκοντος μέτρου, αφού το «εύλογο» αποτελεί έκφραση της αρχής της αναλογικότητας. Συνεπώς, κατά τον προσδιορισμό του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης, η ευθεία επίκληση του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος δεν οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα σε σχέση με τον προσδιορισμό κατ'εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ. Λόγω της αδυναμίας προσδιορισμού εκ των προτέρων από το νομοθέτη αντικειμενικών κριτηρίων επιμέτρησης του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης, ο δικαστής αφήνεται ελεύθερος να κρίνει επί τη βάσει κριτηρίων που απορρέουν από την αρχή της αναλογικότητας και βρίσκουν πεδίο εφαρμογής μέσω της πρόβλεψης στη διάταξη του άρθρου 932 η ικανοποίηση να είναι εύλογη. Επιπρόσθετα σε περίπτωση ευθείας εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας παραβλέπεται η ασφάλεια του δικαίου, καθώς δημιουργούνται νομολογιακά αδιέξοδο στο ζήτημα της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης, με τα δικαστήρια της ουσίας να προσπαθούν να μαντέψουν το προσήκον κατά τον Άρειο Πάγο ποσό εύλογης χρηματικής ικανοποίησης για να μην ανατραπεί η απόφασή τους.²²

Με το σκεπτικό αυτό της πλειοψηφίας της ΟΛΑΠ 6/2009 συντάχθηκε πολλές αποφάσεις του Αρείου Πάγου,²³ καθώς επίσης και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το Συμβούλιο της Επικρατείας υποστηρίζει ότι η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης δεν ελέγχεται για παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, αλλά υπόκειται σε ανααιρετικό έλεγχο αν διαπιστωθεί ότι το δικαστήριο υπερέβη τα άκρα όρια της εξουσίας του, ως

²² Πατεράκης, Ανααιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2010, 5.

²³ ΟΛΑΠ 8/2005 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 874/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 757/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣΠ 309/2015 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 974/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 114/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 43/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 677/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1257/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1243/2010, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1328/2010, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1715/2010, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 348/2009, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1779/2008, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 307/2008, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 60/2008, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1255/2007, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1670/2006, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1644/2006, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

αυτά καθορίζονται από το άρθρο 932 ΑΚ.²⁴

2. Απόψεις περί δυνατότητας άσκησης αναιρετικού ελέγχου

α) Παράβαση της αρχής της αναλογικότητας

Στην ΟΛΑΠ 6/2009 σημειώθηκε μειοψηφία τεσσάρων μελών, τα οποία υποστήριξαν ότι αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής για σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ΄Σ) είναι και ο δικαστής. Επομένως η παράβαση της αρχής της αναλογικότητας κατά την επιδίκαση της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης του άρθρου 932 ΑΚ συνιστά λόγος αναίρεσης για εσφαλμένη εφαρμογή του ουσιαστικού δικαίου διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 Σ. Εν συνεχεία, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου με την ΟΛΑΠ9/2015 απόφαση έκανε δεκτή την άσκηση αναιρετικού ελέγχου του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης λόγω παράβασης της αρχής της αναλογικότητας. Με αφορμή μια περίπτωση επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ύψους 30.000 ευρώ σε έναν αποκλειστικό διανομέα, λόγω καταχρηστικής καταγγελίας της σύμβασης διανομής από μέρους του προμηθευτή του, η πλήρης Ολομέλεια του Αρείου Πάγου κλήθηκε να τάμει το πάντα αμφιλεγόμενο ζήτημα, εάν η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ποσό της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης κατά την ΑΚ 932 αποτελεί κρίση περί τα πράγματα που δεν ελέγχεται αναιρετικά ούτε μέσω της αρχής της αναλογικότητας ή εάν, αντίθετα, η «εύλογη» χρηματική ικανοποίηση που προβλέπεται στην ΑΚ 932 αποτελεί αόριστη νομική έννοια, ελεγχόμενη αναιρετικά, «με έμμεση εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας», για υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστηρίου της ουσίας. Η εν λόγω απόφαση δέχτηκε ότι: *«ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης επαφίεται στην ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, που σχηματίζεται ύστερα από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων χωρίς υπαγωγή σε νομική έννοια, το δε «εύλογο» του*

²⁴ ΣτΕ 1033/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 116/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 261/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 484/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 3695/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 2188/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 1906/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 1223/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 3329/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 1138/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 1810/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 3736/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 424/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 4200/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 2273/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 4131/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΣτΕ 1706/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

επιδικαζόμενου ποσού δεν αποτελεί αόριστη νομική έννοια και συνακόλουθα η σχετική κρίση δεν υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, οπότε και δεν μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη, κατά τούτο, εφαρμογή του νόμου (ΑΚ 932)». Οι βασικές θέσεις της απόφασης²⁵

²⁵ Το σκεπτικό της απόφασης της Πλήρους Ολομέλειας κράτησε τη γνώμη ότι «Με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος ...η αρχή της αναλογικότητας ... απέκτησε ρητή συνταγματική υφή ..., η οποία, ωστόσο, και προηγουμένως αναγνωριζόταν ως αρχή συνταγματικής ισχύος, που απορρέει από την ίδια την έννοια του κράτους δικαίου, αλλά και από την ουσία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων... Η αρχή αυτή υπό την έννοια του τηρητέου μέτρου της εύλογης αντιστάθμισης προσφοράς και οφέλους, που αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε κανόνα συνταγματικής βαθμίδας, επενεργεί σε κάθε είδους κρατική δραστηριότητα, καθώς και όταν πρόκειται για αντικρουόμενα συμφέροντα στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, αφού η έκταση της αρχής αυτής δεν περιορίζεται μόνο σε ορισμένες περιοχές του δικαίου, αλλά, όπως προαναφέρθηκε, και πριν από τη ρητή συνταγματική της κατοχύρωση, διέτρεχε το σύνολο της έννομης τάξης και συνεπώς πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία και εφαρμογή οποιουδήποτε κανόνα δικαίου. Άλλωστε, με ρητή διατύπωση στο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, η θεσπιζόμενη από αυτήν προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου ισχύει και στις σχέσεις των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζει, και οριοθετείται έτσι η υποχρέωση και των αρμοδίων δικαιοδοτικών οργάνων, όταν επιλαμβάνονται της επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, να τις επιλύουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα αντιτιθέμενα συμφέροντα, με παράλληλη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ... Ενόψει τούτων, δεν καταλείπεται αμφιβολία ότι η ως άνω συνταγματική διάταξη, έστω και αν ρητά δεν αναφέρεται σ' αυτήν, απευθύνεται και στον δικαστή, όσον αφορά τις σχέσεις των διαδίκων, καθιερώνοντας αυτήν ως δικαϊκή αρχή, όπως και άλλες τέτοιες αρχές που διατρέχουν το δίκαιο και είναι δεσμευτικές (αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, αρχή της δίκαιης δίκης κ.λ.π.). Εξάλλου, η αρχή αυτή, ως διάχυτη στην έννομη τάξη, υπερβαίνει τα όρια της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης της ..., οφείλει δε ο δικαστής κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας, που άπτονται των δικαιωμάτων αυτών, να προστρέχει στο κρίσιμο για την όλη έννομη τάξη περιεχόμενο της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας, που όπως αναφέρθηκε απορρέει από την αρχή της ισότητας και την αρχή του κράτους δικαίου ...Επομένως, όπως και η κατάχρηση δικαιώματος, που αποτελεί απαγορευτικό κανόνα και οριοθετεί αρνητικά την άσκηση των δικαιωμάτων, έτσι και η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί κανόνα δικαίου (γενική νομική αρχή), η οποία προσδιορίζει την τελολογική λειτουργία των πάσης φύσεως δικαιωμάτων και του ιδιωτικού δικαίου. Από τα ως άνω συνάγεται, ως γενική νομική αρχή, ότι η έννομη συνέπεια που είτε προβλέπεται από κανόνα δικαίου κατώτερης τυπικής ισχύος από εκείνες του Συντάγματος, είτε απαγγέλλεται από δικαστικό ή διοικητικό όργανο, πρέπει να τελεί σε σχέση ανεκτής αναλογίας προς το αντίστοιχο πραγματικό, δηλ. να μην υπερβαίνει τα όρια όπως διαγράφονται από τα δεδομένα της κοινής πείρας και της κοινής περί δικαίου συνείδησης σε ορισμένο τόπο και χρόνο, όπως αποτυπώνονται με την συνήθη πρακτική των δικαστηρίων. Η κρίση δηλαδή του ουσιαστικού δικαστηρίου πρέπει να μην παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, ούτε να υπερβαίνει τα ακραία όρια της διακριτικής του ευχέρειας, που αποτελεί,

είναι οι εξής: ότι σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' η αρχή της αναλογικότητας τριτενεργεί, δηλαδή ισχύει και στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζει και απευθύνεται και στον δικαστή, ο οποίος οφείλει κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας που αφορούν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα να στηρίζεται στην αρχή της αναλογικότητας. Το «εύλογο» του επιδικαζόμενου ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης δεν αποτελεί αόριστη νομική έννοια και συνεπώς δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο για ευθεία (ΚΠολΔ 559 αρ. 1) ή εκ πλαγίου (ΚΠολΔ 559 αρ. 19) παραβίαση της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ, καθώς υπόκειται στην ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας που σχηματίζεται κατόπιν εκτίμησης πραγματικών περιστατικών χωρίς υπαγωγή σε νομική έννοια. Ωστόσο, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για τον προσδιορισμό του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρθρο 932 ΑΚ υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο για ευθεία ή εκ πλαγίου παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας αλλά και υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας, η οποία διαπιστώνεται με έμμεση εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας.²⁶ Η υπέρβαση αυτή αντιμετωπίζεται από την Ολομέλεια ως αυτοτελές μέσο ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου που διαπιστώνεται με έμμεση εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, ως γενική νομική αρχή και δη αυξημένης τυπικής ισχύος (άρθρα 2 παρ. 1 και 25 του Συντάγματος) με την έννοια ότι η κρίση του δικαστηρίου δεν πρέπει να υπερβαίνει τα όρια όπως αυτά διαπιστώνονται από τα δεδομένα της κοινής πείρας και την κοινή περί δικαίου συνείδηση σε ορισμένο τόπο και χρόνο, που αποτυπώνονται στη συνήθη πρακτική των δικαστηρίων. Πρέπει με άλλα λόγια να τηρείται μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα αντιτιθέμενα συμφέροντα του παθόντος και του υπόχρεου, ήτοι το σεβασμό της αξίας του παθόντος και το δικαίωμα της περιουσίας του υπόχρεου. Άλλωστε η αρχή της

γενική αρχή του δικαίου και μέσο ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου, χωρίς να υπάγεται στην έννοια της αναλογικότητας» Βλ. ΟΛΑΠ 9/2015, ΕφΑΔ 2016, 139.

²⁶ Ποδηματά, Η αρχή της αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της «εύλογης» ικανοποίησης κατ' ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, 985-986· Σταθόπουλος Μ., Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή – Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019, 642 επ.

αναλογικότητας, η οποία είναι έννοια αυστηρότερη του ευλόγου, το οποίο εμπεριέχεται στο ανάλογο, εμπεριέχεται και στην υπερνομοθετικής ισχύος διάταξη του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, με την έννοια ότι πρέπει να υπάρχει μια ανεκτή σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του σκοπού του κάθε μέτρου. Η Ολομέλεια την αρχή της αναλογικότητας, η οποία όπως διέγνωσε πρόκειται για «γενική νομική αρχή και δη αυξημένης τυπικής ισχύος», την εξομοίωσε εν τέλει με αυτοτελή κανόνα δικαίου, η παράβαση του οποίου ιδρύει τους αναιρετικούς λόγους της ΚΠολΔ 559 αρ. 1 και 19. Από τη στιγμή που η Ολομέλεια υιοθέτησε την πάγια άποψη του Ακυρωτικού ότι η κρίση για το «εύλογο» του επιδικασθέντος ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης είναι κρίση περί τα πράγματα και επομένως δεν ελέγχεται αναιρετικά, ο μόνος δρόμος αναιρετικού ελέγχου που απέμενε ήταν ο αναιρετικός έλεγχος του «ευλόγου» απευθείας μέσω της αρχής της αναλογικότητας.²⁷

Ως προς το στοιχείο του ευλόγου της χρηματικής ικανοποίησης μειοψήφισαν εννιά μέλη του δικαστηρίου, τα οποία υποστήριζαν ότι η εύλογη χρηματική ικανοποίηση συνιστά αόριστη νομική έννοια, η οποία εξειδικεύεται με κριτήρια αντικειμενικά που αντλούνται από το σκοπό του κανόνα δικαίου. Ως προς την αρχή της αναλογικότητας μειοψήφισαν έντεκα μέλη της σύνθεσης, τα οποία διατύπωσαν την άποψη ότι η αρχή της αναλογικότητας δεν απευθύνεται στον δικαστή και επομένως η κρίση του δικαστηρίου για τον καθορισμό του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο υπό τους όρους της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος. Γίνεται όμως έλεγχος για παράβαση της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ, όταν διαπιστώνεται υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστηρίου της ουσίας.²⁸

Και η θεωρία άσκησε έντονη κριτική στη θέση της πλειοψηφίας, σύμφωνα με την οποία κρίση περί τα πράγματα συνιστά η πρόκληση ή μη πρόκληση ηθικής βλάβης στο θύμα. Το «εύλογο» της χρηματικής ικανοποίησης είναι αόριστη νομική έννοια, η οποία πρέπει να εξειδικεύεται ενόψει της συγκεκριμένης υπό κρίση περίπτωσης με

²⁷ Παναγιωτόπουλος Β., Αναιρετικός έλεγχος κρίσης δικαστηρίου για το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης του άρθρου 932 ΑΚ σε σχέση με την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΟΛΑΠ 9/2015, ΕφΑΔ2016, 146.

²⁸ Παναγιωτόπουλος Β., ό.π., σελ.148.

βάση τα κριτήρια εξειδίκευσης που έχουν κριθεί νομολογιακά και επισημαίνονται βέβαια και στην υπό κρίση δημοσιευθείσα απόφαση, τα οποία είναι ιδίως το είδος της προσβολής, η έκταση της βλάβης, η βαρύτητα του πταίσματος του δράστη, τυχόν συντρέχον πταίσμα του δικαιούχου, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών, , οι συνθήκες τέλεσης της αδικοπραξίας, και παρόλο που αναφέρονται σε πραγματικά δεδομένα δε σημαίνει ότι η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας κατά την επιμέτρηση του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης είναι κρίση περί τα πράγματα.²⁹

Επομένως σύμφωνα με τη θεωρία κρίση περί τα πράγματα είναι μόνο η κρίση για το εάν προκλήθηκε ή όχι ηθική βλάβη και η κρίση για τα πραγματικά δεδομένα που αξιοποιεί το δικαστήριο της ουσίας για την επιδίκαση του ποσού. Αντιθέτως το αν το επιδικασθέν ποσό της χρηματικής ικανοποίησης είναι «εύλογο» είναι νομική κρίση που αφορά στην ορθότητα υπαγωγής ορισμένων πραγματικών περιστατικών σε μια νομική έννοια,³⁰ η οποία εξειδικεύεται με αντικειμενικά κριτήρια και ελέγχεται η ορθότητα ή μη της υπαγωγής των διαπιστωθέντων πραγματικών περιστατικών στη νομική έννοια του ευλόγου, ως αυτή εξειδικεύεται ερμηνευτικά και αποτελεί τη μείζονα πρόταση του νομικού συλλογισμού».

²⁹ Σταθόπουλος Μ., Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και αναιρετικός έλεγχος, ΝοΒ 2010, 843-844· Πατεράκης Στ, Ανααιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2010, σελ. 7-8· Ποδηματά, Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας. Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΑΠ Ολ 6/2009 ΝοΒ 2010, 604 επ· Καλαβρός, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, 1044, 1047-1048· ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009, Σάκκουλας, άρθρο 561, αρ. 33 επ· Κουμάνης Σ., Η αρχή της αναλογικότητας ως μεθοδολογική αρχή και η διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου στη χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης κατ'ΑΚ 932, Αρμ. 2014, 1283· Ρίζος Ε., Ο αναιρετικός έλεγχος του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης, Σχόλιο στην ΑΠ Ολ9/2015 ΕΕργΔ 2015, 1405 επ· Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημίωσης επί παρανόμου χρησιμοποιήσεως της εικόνας του προσώπου (2007), σελ. 115· ο ίδιος, Περί του προσδιορισμού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας από ΜΜΕ, ΧρΙΔ 2011, 17 επ.

³⁰ Για τη διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος γενικά βλ. Μητσόπουλο Γ., Θέματα γενικής θεωρίας και λογικής του δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, Αντ. Σάκκουλας, σελ. 101 επ., 191 επ· τον ίδιο, Μελέται γενικής θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1983, σελ. 3 επ· τον ίδιο, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, ΝοΒ 1967, 945 επ..

Με την απόφαση αυτή της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου συντάχτηκαν και μεταγενέστερες αποφάσεις του Αρείου Πάγου.³¹

β) Παράβαση της διάταξης του άρθρου ΑΚ 932.

Στην ΟΛΑΠ 9/2015 σημειώθηκε μειοψηφία εννέα μελών τα οποία υποστήριξαν ότι η εύλογη χρηματική ικανοποίηση συνιστά αόριστη νομική έννοια και συνεπώς η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για τον προσδιορισμό του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο για παραβίαση της διάταξης της άρθρου 932 ΑΚ καθώς επίσης και σε αναιρετικό έλεγχο με έμμεση εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας.

Εν συνεχεία η απόφαση 10/2017 της Πλήρους Ολομέλειας του Αρείου Πάγου δέχτηκε ότι η εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης εξειδικεύεται με αντικειμενικά κριτήρια αντλούμενα από το σκοπό του κανόνα δικαίου, με την αρχή της αναλογικότητας να εφαρμόζεται έμμεσα για την προσδιορισμό του σκοπού του άρθρου 932 ΑΚ. Συγκεκριμένα δέχτηκε ότι: *«στο άρθρο 932 ΑΚ δεν εξειδικεύονται τα κριτήρια με βάση τα οποία το δικαστήριο θα καθορίσει το ποσό της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης που θα επιδικάσει για ηθική βλάβη στον συγκεκριμένο παθόντα, αλλά αφήνει στο δικαστή την εκτίμηση των ειδικών συνθηκών κάθε περίπτωσης, με βάση κριτήρια που η νομολογία ήδη έχει διαμορφώσει κατά την κοινή πείρα και λογική ... Κατά το ίδιο δε άρθρο, η εύλογη χρηματική ικανοποίηση, ελεγχόμενη για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβαση της εν λόγω διατάξεως κατά την εξειδίκευσή της με κριτήρια*

³¹ ΑΠ 439/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 298/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 142/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 132/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 65/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 777/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 604/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 565/2018, ΕφΑΔ 2018, 952· ΑΠ 472/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 270/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 80/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 88/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 420/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 90/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 211/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 464/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 469/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 517/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 622/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 939/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 958/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1051/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1152/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1207/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 221/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 705/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

αντικειμενικά, αντλούμενα από το σκοπό του κανόνα δικαίου, στον οποίο περιέχεται, υπόκειται στον αυτό έλεγχο, με έμμεση εφαρμογή και της αρχής της αναλογικότητας του άρθρου του άρθρου 25 παρ. δ' του Συντάγματος». Μάλιστα ως προς την αρχή της αναλογικότητας αναφέρει ότι: «η αρχή της αναλογικότητας απευθύνεται και στον δικαστή, όσον αφορά τις σχέσεις των διαδίκων, καθιερώνοντας αυτήν ως δεσμευτική δικαϊκή αρχή ... Εξάλλου, η αρχή αυτή, ως διάχυτη στην έννομη τάξη, υπερβαίνει τα όρια της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης της ..., οφείλει δε ο δικαστής, κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας που άπτονται των δικαιωμάτων αυτών, να προστρέχει στο κρίσιμο για την όλη έννομη τάξη περιεχόμενο της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας, που όπως αναφέρθηκε απορρέει από την αρχή της ισότητας και την αρχή του κράτους δικαίου». ³² Ωστόσο, οι μεταγενέστερες αποφάσεις του Αρείου Πάγου ³³ συντάχθηκαν με την ως άνω απόφαση, πλην όμως με το αιτιολογικό της ΟΛΑΠ 9/2015, καθόσον στηριζόμενες στο περιεχόμενο της ΟΛΑΠ 9/2015 απόφασης δέχονται ότι: «Σύμφωνα με την αληθινή έννοια των διατάξεων αυτών, όπως αποτυπώθηκε ερμηνευτικά στην πρόσφατη ΟΛΑΠ 9/2015, στην «αρχή της αναλογικότητας» προσδόθηκε ρητώς «συνταγματική υφή» έτσι, ώστε στο πλαίσιο του κράτους δικαίου η απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων ενός προσώπου να μην περιορίζεται, ούτε από την κρατική εξουσία ούτε από τη δικαιοδοτική λειτουργία, περισσότερο από όσο είναι αναγκαίο για την προστασία είτε των δημοσίων συμφερόντων είτε των ατομικών δικαιωμάτων άλλου προσώπου. Ειδικότερα, όταν τα δικαστήρια επιλαμβάνονται ιδιωτικών διαφορών, πρέπει να εφαρμόζουν τις προσήκουσες διατάξεις ουσιαστικού δικαίου υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας ... Η εκ μέρους του δικαστηρίου της ουσίας παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας που εκδηλώνεται και με την εκ μέρους αυτού υπέρβαση των ακραίων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας, όπου αυτή προβλέπεται, ελέγχεται ευθέως ως αναιρετική πλημμέλεια σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 559 αρ. 1 ή/και αρ. 19 ΚΠολΔ».

³² ΟΛΑΠ 10/2017, ΕφΑΔ 2018, 44 επ.

³³ ΑΠ 439/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 298/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 142/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 132/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1188/2019, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 777/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 604/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 565/2018, ΕφΑΔ 2018, 952· ΑΠ 472/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 420/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 270/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 80/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 88/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

3. Συμπεράσματα και κριτική επί της νομολογίας

α) Για την ΟΛΑΠ 6/2009

Η Ολομέλεια εμμένει στην πάγια θέση ότι το ζήτημα του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης είναι ζήτημα πραγματικό και ως εκ τούτου να μην υπόκειται σε ανααιρετικό έλεγχο. Η απόφαση αυτή αποκλείει την ευθεία επίκληση της αρχής της αναλογικότητας κατά τον προσδιορισμό του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης, καθώς επίσης και τον αυτοτελή ανααιρετικό έλεγχο λόγω παραβίασης ή εσφαλμένης εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 1 Σ. Η ΟΛΑΠ 6/2009 επισημαίνει την αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου έναντι του Συντάγματος.³⁴ Από τη στιγμή που ο κοινός νομοθέτης προέβη στη θέσπιση διατάξεων της κοινής νομοθεσίας που εξειδικεύουν και πραγματώνουν το περιεχόμενο των συνταγματικών εγγυήσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο δικαστής οφείλει να σεβαστεί τη νομοθετική αυτή εξειδίκευση³⁵ και δεν επιτρέπεται παραγκωνίζοντας την ειδική ρύθμιση του νόμου να προστρέχει απευθείας στο Σύνταγμα. Επομένως ο δικαστής είναι υποχρεωμένος να σεβαστεί το προβάδισμα του κοινού νομοθέτη.

Η εν λόγω απόφαση δέχτηκε έντονη κριτική από μέρος της θεωρίας, που υποστήριξε ότι ως περιορισμός των συνταγματικώς κατοχυρωμένων ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων ενισχύει την εγγυητική λειτουργία αυτών, με συνέπεια αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής της αρχής της αναλογικότητας να είναι και ο δικαστής, ο οποίος είναι επιφορτισμένος να διασφαλίζει την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων.³⁶

Η ΟΛΑΠ 6/2009 δέχτηκε ότι ακόμα και αν γινόταν δεκτή η ευθεία εφαρμογή της αρχής

³⁴ Πατεράκης Στ., Ανααιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2010, 5.

³⁵ Δωρής Φ., Ο δικαστικός έλεγχος για την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας επί χρηματικής ικανοποίησης για ηθική βλάβη όταν ο νόμος θεσπίζει ελάχιστα γ' αυτήν όρια, ΤιμΤομ Καλλιμόπουλου, Αθήνα 2010, Αντ. Σάκκουλας, σελ. 18, 38, 70.

³⁶ Σταθόπουλος Μ., Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή – Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019, 642-645· ο ίδιος, Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και ανααιρετικός έλεγχος, ΝοΒ 2010, 838· ο ίδιος, ΓενΕνοχ, 5^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 1020, 1021.

της αναλογικότητας, αυτή δε θα οδηγούσε σε διαφορετικά αποτελέσματα, καθώς η διάταξη του άρθρου 932 ΑΚ είναι μια διάταξη που ανταποκρίνεται πλήρως στις απαιτήσεις της αρχής της αναλογικότητας. Ωστόσο, η παραδοχή αυτή προϋποθέτει ως δεδομένο ότι το εκάστοτε επιδικαζόμενο ύψος ποσού για την χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθική βλάβης είναι πάντοτε πράγματι «εύλογο» με την έννοια της αναλογικότητας, κάτι που δεν μπορεί να θεωρείται a priori ως δεδομένο από μόνο το γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 932 ΑΚ εμπεριέχει τα κριτήρια της αναλογικότητας.³⁷

β) Για την ΟΛΑΠ 9/2015

Η συμβολή της απόφασης αυτής είναι καθοριστική καθώς με αυτήν έγινε δυνατή για πρώτη φορά η άσκηση αναιρετικού ελέγχου. Η απόφαση αυτή περιέχει μια αντίφαση. Ενώ δέχεται ότι το «εύλογο» του επιδικαζόμενου ποσού δεν αποτελεί αόριστη νομική έννοια, αλλά κρίση περί τα πράγματα που δεν υπάγεται σε αναιρετικό έλεγχο, δέχεται από την άλλη ότι το «ανάλογο» της χρηματικής ικανοποίησης είναι νομική κρίση που υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο.³⁸ Η ταυτόχρονη όμως παραδοχή της απόφασης ότι η έννοια της αναλογικότητας είναι αυστηρότερη της έννοιας του «ευλόγου» και το «εύλογο» εμπεριέχεται στο ανάλογο, θα έπρεπε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι από τη στιγμή που η κρίση για το ανάλογο είναι κρίση νομική, νομική είναι και κρίση για το «εύλογο» ως επιμέρους εννοιολογικό στοιχείο του «ανάλογου». Ως νομική έννοια νοείται κάθε έννοια που χρησιμοποιείται από τον νομοθέτη για τον προσδιορισμό των πραγματικών γεγονότων που αποτελούν στοιχεία του πραγματικού του ουσιαστικού κανόνα δικαίου.³⁹ Η έννοια του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης δεν μπορεί παρά να αποτελεί «νομική έννοια», αφού ανήκει στο περιεχόμενο του άρθρ. 932 ΑΚ και αποτελεί στοιχείο προσδιοριστικό της έννομης

³⁷ Ποδηματά, Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας – Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΟΛΑΠ 6/2009, ΝοΒ 2010, 608.

³⁸ Σταθόπουλος Μ., Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή – Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019, 641.

³⁹ Σινανιώτης Λ., Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα 2006, Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 243.

συνέπειας αυτού.⁴⁰

Έτσι η απόφαση δέχτηκε έντονη κριτική από τη θεωρία, η οποία επισημαίνει ότι κρίση περί τα πράγματα αποτελεί η κρίση για τις πραγματικές συνθήκες της αδικοπραξίας, η κρίση για το αν προκλήθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση ηθική βλάβη στο θύμα, καθώς και η κρίση για τη συνδρομή πραγματικών δεδομένων που λαμβάνει υπόψη το δικαστήριο της ουσίας για την επιμέτρηση του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης.⁴¹ Η κρίση για το «εύλογο» ή μη του επιδικαζόμενου ποσού χρηματικής ικανοποίησης δεν είναι κρίση περί τα πράγματα αφού δεν αποφαινεται για την αλήθεια ή μη πραγματικών περιστατικών, αλλά εξειδικεύεται με αντικειμενικά αξιολογικά κριτήρια, η προβλεπόμενη σε ορισμένο κανόνα δικαίου έννομη συνέπεια.⁴² Επίσης κριτική δέχτηκε και η θέση της ΟΛΑΠ 9/2015 για απευθείας αναγωγή του δικαστή στην αρχή της αναλογικότητας, καθώς από τη στιγμή που η απόφαση δέχεται ότι ο δικαστής της ουσίας «οφείλει κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας που άπτονται των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων να προστρέχει στο κρίσιμο για την όλη έννομη τάξη περιεχόμενο της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας», παραδέχεται ότι ο δικαστής οφείλει εφαρμόσει τις διατάξεις της κοινής νομοθεσίας, χωρίς να ανάγεται απευθείας στην αρχή της αναλογικότητας,⁴³ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η αρχή της αναλογικότητας δεν εφαρμόζεται λόγω της ύπαρξης του άρθρου 932 ΑΚ, η οποία περιέχει την αόριστη νομική έννοια του «ευλόγου» και επομένως τίθεται η σημασία της αρχής είναι κρίσιμη

⁴⁰ Ποδηματά Ε., Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας, Μεθοδολογικός Προσανατολισμός με αφορμή την ΟΛΑΠ6/2009, ΝοΒ 2010, 604· Μητσόπουλος Γ., Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος επί τη αναιρετική διαδικασία, ΝοΒ 1967, 945.

⁴¹ Ποδηματά Ε., ό.π., σελ. 606· Σταθόπουλος, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή – Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019, 641.

⁴² Μητσόπουλος, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2006, 770, 771.

⁴³ Μητσόπουλος, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για την υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2006, 769 επ· Ποδηματά Ε., Η αρχή της αναλογικότητας (25 1 εδ. δ'Συντ) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της εύλογης ικανοποίησης κατ'ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, 996.

καθώς τίθεται ζήτημα συγκεκριμενοποίησης γενικών ρητρών και εξειδίκευσης αόριστων νομικών εννοιών. Από τη στιγμή που η Ολομέλεια υιοθέτησε την άποψη ότι το «εύλογη» χρηματική ικανοποίηση είναι κρίση περί τα πράγματα κι επομένως αναιρετικώς ανέλεγκτη κρίση, η μόνη λύση για τη δυνατότητα αναιρετικού ελέγχου είναι η απευθείας επίκληση της αρχής της αναλογικότητας.⁴⁴ Η ΟΛΑΠ 9/2015 έκρινε ότι ο καθορισμός του «ευλόγου» ύψους της χρηματικής ικανοποίησης επαφίεται «στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας που σχηματίζεται από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων χωρίς υπαγωγή σε νομική έννοια». Ωστόσο η θέση αυτή είναι αντίθετη με τις αρχικές σκέψεις της απόφασης, όπου γίνεται δεκτό ότι: *«Με βάση τον σκοπό αυτόν αντλούνται... ως ουσιώδη χαρακτηριστικά της έννοιας του «ευλόγου» εκείνα τα στοιχεία, που αποτελούν τα πλέον πρόσφορα μέσα για την εκπλήρωση του εν λόγω σκοπού της διάταξης..... Τα στοιχεία αυτά πρέπει να οδηγούν τον δικαστή να σχηματίσει την κατά το άρθ. 932 ΑΚ εύλογη κρίση του (όχι κατά τις υποκειμενικές του ανέλεγκτες αντιλήψεις, αλλά) κατ'εφαρμογή του αντικειμενικού μέτρου που θα εφάρμοζε και ο νομοθέτης αν έθετε ο ίδιος τον κανόνα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης στην ατομική περίπτωση. Συνάγεται δε το αντικειμενικό αυτό μέτρο από τον ανωτέρω σκοπό του άρθρου 932 ΑΚ και, από την όλη κλίμακα των υπερκειμένων σκοπών του συστήματος αποζημίωσης του ΑΚ. ...»* Τα ως άνω θεμελιώνουν τη θέση της μειοψηφίας ότι η έννοια της «εύλογης» χρηματικής ικανοποίησης είναι αόριστη νομική έννοια, η οποία εξειδικεύεται μέσω της αναγωγής σε αντικειμενικά αξιολογικά κριτήρια, συναγόμενα από την τελολογική υπαγωγή της διάταξης στο όλο σύστημα του δικαίου της αδικοπραξίας και της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης του ΑΚ.⁴⁵ Για την πραγμάτωση του σκοπού της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ, το οποίο διατυπώνεται αφαιρετικά λόγω της αόριστης έννοιας της «εύλογης χρηματικής ικανοποίησης», προϋποτίθεται η συνεκτίμηση ατομικών ιδιαίτερων δεδομένων ώστε να διασφαλίζεται η ψυχική ανακούφιση του παθόντος χωρίς να εμπορευματοποιείται όμως η θιγείσα

⁴⁴ Παναγιωτόπουλος Β., Αναιρετικός έλεγχος κρίσης δικαστηρίου για το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης του άρθρου 932 ΑΚ σε σχέση με την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΟΛΑΠ 9/2015, ΕφΑΔ 2016, 145.

⁴⁵ Ποδηματά, Η αρχή της αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της εύλογης ικανοποίησης κατ'ΑΚ932, ΕλλΔνση 2017, 977.

ηθική αξία του ατόμου. Έτσι ο εφαρμοστής πρέπει να σχηματίσει μια διαδοχική σειρά συλλογισμών με ολοένα ειδικότερη την μείζονα προκειμένη, έως ότου ο τελευταίος συλλογισμός θα έχει ως μείζονα πρόταση τον ειδικότερο κανόνα, τα τελλογικώς ουσιώδη στοιχεία του οποίου θα συμπίπτουν με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περίπτωσης.⁴⁶ Η κρίση για το εύλογο της χρηματικής ικανοποίησης στην υπό κρίση περίπτωση είναι κρίση νομική και όχι πραγματική, αποδεικτική, καθώς μ' αυτή διαμορφώνεται το συμπέρασμα του τελικού δικανικού συλλογισμού για την επέλευση στη συγκεκριμένη περίπτωση της έννομης συνέπειας του εξατομικευμένου κανόνα της μείζονος. Αντιθέτως κρίση πραγματική είναι η αποδεικτική κρίση για τις πραγματικές συνθήκες της αδικοπραξίας, την ύπαρξη ηθικής βλάβης στη συγκεκριμένη περίπτωση καθώς επίσης και για τα επιπρόσθετα ουσιώδη γεγονότα π.χ. οικονομική κατάσταση του δράστη, τα οποία συνεκτιμούνται για την επιμέτρηση του ευλόγου ποσού της χρηματικής ικανοποίησης.⁴⁷ Επιπλέον η κρίση του δικαστή για το εύλογο της χρηματικής ικανοποίησης δεν σχηματίζεται κατ'ένάσκηση διακριτικής ευχέρειας, της αρμοδιότητας δηλαδή να εξειδικευθεί η αόριστη έννοια του εφαρμοστέου κανόνα με υποκειμενικά κριτήρια, -αντιθέτως ο δικαστής κατά την επιμέτρηση του ευλόγου ποσού δεν εκφράζει υποκειμενική βούληση, αλλά η κρίση του σχηματίζεται με αντικειμενικά τελλογικά κριτήρια με γνώμονα την πραγμάτωση του νομοθετικού σκοπού του άρθ. ΑΚ 932. Υπό την έννοια αυτή η κρίση του είναι δεσμία.⁴⁸ Τόσο η κρίση της μείζονος, με την οποία εξειδικεύεται ερμηνευτικώς, μέσω διαδοχικών συλλογισμών, το άρθ. ΑΚ 932 όσο και συμπερασματική κρίση για το επιδικαστέο στην συγκεκριμένη περίπτωση ποσό είναι κρίσεις νομικές (αξιολογικές) και όχι πραγματικές. Οι κρίσεις αυτές πρέπει να ελέγχονται αναίρετικά, και αντικείμενο του ελέγχου θα είναι η ορθότητα της

⁴⁶ Καλαβρός Κ., Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναίρετικό έλεγχο της επιδικασής εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρθ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, 1050-1052.

⁴⁷ Καλαβρός, Η αναίρεση όπ. σημ. 88, άριθ. 85 επ.

⁴⁸ Καλαβρός Κ., Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρθρο 932 ΑΚ και αναίρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2013, 326, 329 επ., 334 επ., ο οποίος υποστηρίζει ότι ο ειδικότερος καθορισμός του επιδικαστέου κατ'ΑΚ 932 ευλόγου ποσού γίνεται με υποκειμενικά κριτήρια κατά τη διακριτική ευχέρεια του δικαστή (ιδίως σ. 334 επ.): ο ίδιος Παρατηρήσεις στην ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, 551· ο ίδιος, Τα όρια του αναίρετικού ελέγχου: οι νομικές έννοιες και η λειτουργία τους, Αθήνα 2015, Σάκκουλας, σ. 112 επ.

εξειδίκευσης του κανόνα του άρθρου 932 ΑΚ, δηλαδή η εύλογη αντιστοιχία του επιμετρηθέντος ποσού προς τη διαπιστωθείσα από το Δικαστήριο προβληθείσα ηθική αξία. Πρόκειται επομένως για έλεγχο της ορθότητας της ερμηνευτικής εξειδίκευσης του άρθρου 932 ΑΚ, με κριτήριο την πραγμάτωση του σκοπού του στην ατομική περίπτωση. Επομένως ο έλεγχος αυτός δεν μπορεί παρά να είναι πλήρης (και όχι μόνον έλεγχος άκρων ορίων), υπό την έννοια του ελέγχου του ευλόγου του επιμετρηθέντος ποσού, με αποτέλεσμα την εκπλήρωση του σκοπού του άρθρου 932 ΑΚ στην ατομική περίπτωση. Τα τελολογικώς ουσιώδη κριτήρια του ευλόγου της χρηματικής ικανοποίησης είναι κυρίως το είδος και η βαρύτητα της προσβολής, η οικονομικοκοινωνική κατάσταση των μερών, η βαρύτητα του πταίσματος του δράστη και του συντρέχοντος πταίσματος του θύματος και οι ειδικότερες συνθήκες πρόκλησης της ηθικής βλάβης, τα οποία αναλύονται λεπτομερώς στο επόμενο.

Συνεπώς το θετικό στοιχείο της ΟΛΑΠ 9/2015 έγκειται στην παραδοχή της δυνατότητας του αναιρετικού ελέγχου της δυσαναλογίας του επιδικαζομένου ποσού χρηματικής ικανοποίησης. Ωστόσο η πλειοψηφία της Ολόμελειας αρνούμενη τη δυνατότητα πλήρους αναιρετικού ελέγχου της ερμηνευτικής εξειδίκευσης του άρθρου ΑΚ 932 και δεχόμενου αντ' αυτού τον απευθείας αναιρετικό έλεγχο για την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας κατά την επιμέτρηση του ευλόγου ποσού, υποβαθμίζει πλήρως τα εξειδικευμένα τελολογικά ερμηνευτικά κριτήρια, ως αυτά έχουν διαμορφωθεί μέσα από την μακρά νομολογιακή επεξεργασία του άρθρου ΑΚ 932. Μάλιστα αντ' αυτών επικαλείται την «κοινή πείρα», την «κοινή περί δικαίου συνείδηση σε ορισμένο τόπο και χρόνο» και την «συνήθη πρακτική των δικαστηρίων» για τη διαπίστωση της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας. Συγχρόνως η παραδοχή ότι η κατ' ΑΚ 932 κρίση είναι πραγματική, αλλά ελεγκτή ως προς την παραβίαση της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας ενέχει μια δογματική ανατιφατικότητα.

γ) Για την ΟΛΑΠ 10/2017

Η απόφαση αυτή δεν παίρνει σαφή θέση για το αν η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για το «εύλογο» ποσό της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ελέγχεται αναιρετικά για παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας ή για παραβίαση της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ. Η ΟΛΑΠ 10/2017 δέχτηκε ότι η εύλογη χρηματική ικανοποίηση αποτελεί αόριστη έννοια, χωρίς να την χαρακτηρίζει ρητά νομική έννοια, η οποία αοριστία εξειδικεύεται μέσω της αναγωγής σε αντικειμενικά αξιολογικά

κριτήρια, συναγόμενα από το τελολογικό περιεχόμενο της διάταξης και το αξιολογικό σύστημα του δικαίου των αδικοπραξιών.⁴⁹ Έτσι, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας είναι δέσμια και δεν σχηματίζεται κατ'ένανσηση διακριτικής ευχέρειας, καθώς για την πραγμάτωση του σκοπού του κανόνα της 932 ΑΚ προϋποτίθεται συνεκτίμηση των ατομικών και ιδιαίτερων δεδομένων της κρινόμενης κάθε φορά περίπτωσης, έτσι ώστε το καθοριζόμενο ποσό χρηματικής ικανοποίησης να πραγματώνει το σκοπό του κανόνα της ΑΚ 932.⁵⁰

Εκ των ανωτέρω λοιπόν καθίσταται σαφές ότι είναι αναγκαία η συμμόρφωση της ελληνικής έννομης τάξης στην υποχρέωση εξειδίκευσης κρίσιμων παραμέτρων που θα θέτουν όριο στη διακριτική ευχέρεια του δικαστή κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης με συνέπεια να εξασφαλίζεται και η αποτελεσματική πρόσβαση του θιγόμενου στη δικαιοσύνη, ως άλλωστε έχει κριθεί επανειλημμένως και από το ΕΔΔΑ, το οποίο έχει καταδικάσει επανειλημμένως τη χώρα μας.⁵¹

⁴⁹ Ποδηματά Ε., Η αρχή της αναλογικότητας (25 1 εδ. δ'Συντ) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της εύλογης ικανοποίησης κατ'ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, 996· Καλαβρός Κ., Παρατηρήσεις στην ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, 551· ο ίδιος, Ο ανααιρετικός έλεγχος της επίδικης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2015, 1902, 1908.

⁵⁰ Ποδηματά, ό.π., ΕλλΔνη 2017, 1001.

⁵¹ ΕΔΔΑ 5.7.2007, Υπόθεση Λιοναράκης κατά Ελλάδος· ΕΔΔΑ 17.1.2008, Υπόθεση Βασιλάκης κατά Ελλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙΔΙΚΑΣΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ

Για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης κατ'ΑΚ 932 απαιτείται η συνδρομή των ακόλουθων προϋποθέσεων: 1) τέλεση αδικοπραξίας, 2) πρόκληση ηθικής βλάβης, 3) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ηθικής βλάβης και συμπεριφοράς του δράστη.

1. Τέλεση αδικοπραξίας

Ως αδικοπραξία νοείται όχι μόνο η παράνομη και υπαίτια πράξη που συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις της ΑΚ 914, αλλά και η απλώς παράνομη πράξη έστω και μη υπαίτια πράξη που δημιουργεί υποχρέωση αποζημίωσης, όπως οι περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης,⁵² η κατάχρηση δικαιώματος και η υπέρβαση των ορίων αυτοδικίας (282, 283 ΑΚ) ή της άμυνας (284 ΑΚ) ή της κατάστασης ανάγκης (285, 286 ΑΚ), οι περιπτώσεις των άρθρων 922 ή 923 ΑΚ κ.λ.π. Στην περίπτωση που η αθέτηση συμβατικής υποχρέωσης συνιστά συγχρόνως και αδικοπραξία, όταν δηλαδή η υπαίτια ζημιογόνος πράξη και χωρίς τη συμβατική σχέση είναι παράνομη κατά την έννοια της ΑΚ 914, μπορεί να ζητηθεί χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.⁵³

Ηθική βλάβη λόγω προσυμβατικής ευθύνης

Στην περίπτωση που η αντισυναλλακτική συμπεριφορά που θεμελιώνει σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων ΑΚ 197-198 προσυμβατική ευθύνη κατά το προπαρασκευαστικό της συνάψεως μιας σύμβασης στάδιο των διαπραγματεύσεων

⁵² Γεωργιάδης Απ., Γεν.ΕνοχΔ, 2^η έκδ., Αθήνα, 2015, Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 674· Βαθρακοκοίλης Β., ΕΡΝΟΜΑΚ, τόμος Γ΄, 2006 άρθρ. 932 αρ.5· Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Ειδικού Ενοχικού Δικαίου, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, §47 αρ. 19· Πατεράκης Σ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, Β΄ έκδοση, Π.Ν. Σάκκουλας, 2001 §385· Πατεράκης, ό.π. σ. 254.

⁵³ Καράκωστας, Αστικός Κώδικας, Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία, Τόμος Έκτος, Νομική Βιβλιοθήκη. Πλην όμως όχι αν η ζημιογόνος συμπεριφορά του εναγομένου συνιστά πλημμελή εκτέλεση της σύμβασης· Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ, τ. γ΄, ημιτομ. Γ΄Ειδικό Ενοχικό, άρθρα 741-946, 2006, σελ. 1071.

συνιστά πέρα από παράβαση των υποχρεώσεων της ΑΚ 197 και αδικοπραξία εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου ΑΚ 932. Η αποδοχή δυνατότητας χρηματικής ικανοποίησης είναι ευχερέστερη σε σχέση με την αθέτηση ενοχικής υποχρέωσης, ενόψει του ότι η ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις δεν είναι γνήσια αδικοπρακτική ευθύνη, αλλά διαπλάσσεται κατά το πρότυπο της αδικοπρακτικής ευθύνης.⁵⁴

Ηθικής βλάβης λόγω αθέτησης ενοχικής υποχρέωσης

Σύμφωνα με την ΑΚ 299 επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης είναι δυνατή μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος. Ο Αστικός Κώδικας αναγνωρίζει το δικαίωμα της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης μόνο στις περιπτώσεις των αδικοπραξιών, χωρίς να περιέχει αντίστοιχη διάταξη για τις συμβατικές παραβάσεις. Συνεπώς εφόσον δεν προβλέπεται από το νόμο επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στην περίπτωση της αθέτησης μιας συμβατικής υποχρέωσης, δεν αποκαθίσταται η ηθική βλάβη στην τελευταία περίπτωση. Μόνο αν η παράβαση της σύμβασης συνιστά συγχρόνως και αδικοπραξία είναι δυνατή η επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Ωστόσο, ο αποκλεισμός της χρηματικής ικανοποίησης στην περίπτωση της ενδοσυμβατικής ευθύνης μπορεί να αντιμετωπιστεί με την ευρύτερη ερμηνεία του άρθρου 299 ΑΚ σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι η έντονη διατάραξη της ψυχικής ηρεμίας που προκαλείται από την αθέτηση ενοχικών υποχρεώσεων υπάγεται στις ΑΚ 57 και 59 που παρέχουν το δικαίωμα της χρηματικής ικανοποίησης σε κάθε περίπτωση σημαντικής βλάβης της προσωπικότητας.⁵⁵

2.Πρόκληση ηθικής βλάβης

Αναγκαία προϋπόθεση για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης αποτελεί η απόδειξη ότι ενάγων υπέστη ηθική βλάβη. Ηθική βλάβη μπορεί να προκληθεί από την προσβολή οποιουδήποτε δικαιώματος ή εννόμου συμφέροντος που προστατεύεται από κανόνες δικαίου, οι οποίοι κανόνες έχουν τεθεί για την προστασία ιδιωτικών

⁵⁴ Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας, 257.

⁵⁵ Πατεράκης Στ., ό.π., σελ.259.

συμφερόντων ή του γενικού συμφέροντος.⁵⁶ Στο εδ. β' του άρθρ. 932 ΑΚ αναφέρεται ρητά ότι ηθική βλάβη βιώνει το άτομο ιδίως σε περιπτώσεις προσβολής της υγείας, της τιμής ή της αγνείας του ή στέρησης της ελευθερίας του. Η απαρίθμηση, όμως, αυτή είναι ενδεικτική. Συνεπώς, ηθική βλάβη υφίσταται το άτομο όταν με την άδικη πράξη προκαλείται βλάβη τόσο σε περιουσιακό έννομο αγαθό (π.χ. καταστροφή ή φθορά πράγματος), όσο και σε περίπτωση προσβολής μη περιουσιακού αγαθού (π.χ. τιμής, ζωής κλπ).⁵⁷ Προϋπόθεση για να υποστεί ηθική βλάβη κάποιος είναι να η ικανότητα να δέχεται επιδράσεις από τον εξωτερικό κόσμο.⁵⁸ Ως εκ τούτου, αποτελούσε θέση της νομολογίας η μη επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης υπέρ προσώπων με μόνιμη διανοητική αναπηρία ή πολύ μικρής ηλικίας, αφού δεν μπορούν να εκτιμήσουν τις συνέπειες της αδικοπραξίας.⁵⁹ Ωστόσο, η θέση αυτή της νομολογίας που έχει ως συνέπεια την απαλλαγή του υπόχρεου, επικρίθηκε, καθώς για τα άτομα αυτά που αδυνατούν να αντιληφθούν την ηθική βλάβη που υπέστησαν, υπάρχει όσον αφορά διανοητικώς ανάπηρα άτομα η δυνατότητα να βελτιωθεί η κατάστασή τους ώστε να μπορούν να καταλάβουν τις συνέπειες της αδικοπραξίας.⁶⁰

⁵⁶ Γεωργιάδης Απ., ΓενΕνοχΔ, 2^η έκδ., Αθήνα 2015 Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 674.

⁵⁷ Βλ. Βαθρακοκόιλη, ΕΡΝΟΜΑΚ, άρθρ. 932 αρ. 5· Γεωργιάδης Α./ Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδιξ, Ερμηνεία κατ' άρθρο- νομολογία-βιβλιογραφία, Τόμος IV, Π.Ν. Σάκκουλας άρθρ. 932 αρ. 9.

⁵⁸ Απ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχΔ, 2^η έκδ., (2015), σελ. 675.

⁵⁹ ΕφΑθ 7146/1992, ΕλλΔνη 1995, 648· ΜΠρΑθ 2975/2005, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), με τις οποίες δεν αναγνωρίζονται ως δικαιούχοι πρόσωπα με μόνιμη διανοητική αναπηρία λόγω – υποτιθέμενης – αδυναμίας τους να αισθανθούν ψυχικές συγκινήσεις.

⁶⁰ ΕφΠειρ 102/2011 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, σύμφωνα με την οποία «Εξάλλου κατά την άποψη που το Δικαστήριο τούτο υιοθετεί ως ορθότερη άλλης αντίθετης, χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επιδικάζεται ακόμη και στην περίπτωση που ο δικαιούχος δεν επικοινωνεί με το περιβάλλον του, βρίσκεται δηλαδή σε κατάσταση άγρυπνου κόματος και χαρακτηρίζεται ως «φυτό», διότι δεν πρέπει να απαλλάσσεται ο υπόχρεος από το συμπτωματικό γεγονός ότι ο δικαιούχος της χρηματικής ικανοποίησεως, δεν μπορεί επί του παρόντος, να αντιληφθεί τη σημασία της αδικοπραξίας, για κάποια αιτία πρόσκαιρη ή διαρκή (πνευματική ή ψυχική νόσο), αφού μελλοντικά δεν αποκλείεται να βελτιωθεί η θέση του παθόντος σε ικανοποιητικό βαθμό ώστε να μπορεί να συναισθανθεί τη σημασία της αδικοπραξίας». ΑΠ 442/2008 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, κατά την οποία «Υπό το πρίσμα της αποκατάστασης μέλλουσας ψυχικής οδύνης, μπορεί να επιδικαστεί από τώρα χρηματική ικανοποίηση ακόμη και σε βρέφος ημερών για την ψυχική οδύνη που κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων θα υποστεί αργότερα, όταν θα φθάσει σε ηλικία που θα αισθάνεται

3. Αιτιώδης συνάφεια

Πρέπει να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της αδικοπραξίας και της ηθικής βλάβης, δηλαδή σύμφωνα με την κρατούσα θεωρία της πρόσφορης αιτίας, η αδικοπραξία καθ' αυτή πρέπει να είναι αντικειμενικά ικανή κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων και τα διδάγματα της κοινής πείρας να προκαλέσει το επίσημο αποτέλεσμα, ήτοι την ηθική βλάβη.⁶¹

ψυχικό πόνο από την έλλειψη π.χ. του πατέρα», ΑΠ 1641/2003 σύμφωνα με την οποία «Η χρηματική αυτή ικανοποίηση επιδικάζεται καταρχήν, όταν το ενάγον μέλος της οικογενείας του θύματος είχε κατά το χρόνο του θανάτου του τελευταίου σχηματισμένη ήδη ηθική προσωπικότητα και συναισθηματικό κόσμο, ώστε να δέχεται τις επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου και τις από το θάνατο του συγγενούς του ψυχικές συγκινήσεις, γεγονός το οποίο κρίνεται από το δικαστήριο κατά τους κανόνες της κοινής πείρας με βάση τα πραγματικά περιστατικά που τίθενται υπόψη του, όμως το δικαστήριο μπορεί να αποκαταστήσει όχι μόνο την ενεστώσα, αλλά και τη μέλλουσα ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη, όπως μπορεί να αποκαταστήσει τη μέλλουσα περιουσιακή ζημία. Επομένως είναι δυνατόν να επιδικαστεί από την έγερση της σχετικής αγωγής (άρθρο 69 ΚΠολΔ) χρηματική ικανοποίηση και σε κυοφορούμενο, αν αυτό γεννήθηκε ζωντανό, για την ψυχική οδύνη που είναι βέβαιο ότι θα δοκιμάσει κατά τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων, όταν θα φθάσει σε ηλικία που θα μπορεί να δέχεται τις επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου και να αισθάνεται την έλλειψη του μέλους της οικογενείας του που θανατώθηκε». Επί ενδομητρίου όμως θανάτου του εμβρύου, συνεπεία αδικοπρακτικής συμπεριφοράς τρίτου προσώπου και προώρου εξ αυτού του λόγου διακοπής της κύησης δεν παρέχεται στην οικογένειά του και ειδικότερα στη μητέρα και στον πατέρα αυτού χρηματική ικανοποίηση, λόγω ψυχικής οδύνης, εφόσον δεν μπορεί να γίνει λόγος περί θανάτωσης προσώπου κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 932 εδ. γ ΑΚ. Παρέχεται όμως, στην περίπτωση αυτή, στην έγκυο γυναίκα και μητέρα του εμβρύου, εξαιτίας βλάβης της υγείας της ίδιας, χρηματική ικανοποίηση, λόγω ηθικής βλάβης. (ΑΠ 1408/2015 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ) ΜΠρΚαλ 107/2003, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), με την οποία αναγνωρίστηκε δικαίωμα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης προσώπου που βρισκόταν σε «φυτική» κατάσταση, μπορούσε όμως να έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον.

⁶¹ Σταθόπουλος Μ., Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, Σάκκουλας, σελ. 588.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΙ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Φυσικά πρόσωπα

Δικαίωμα να ζητήσει χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης έχει μόνο ο αμέσως παθών από την αδικοπραξία. Η αξίωση χρηματικής ικανοποίησης έχει καθαρά προσωπικό χαρακτήρα. Δικαιούχος δηλαδή είναι ο φορέας του εννόμου αγαθού που προσβλήθηκε και σε περίπτωση βλάβης του σώματος ή της υγείας ο παθών. Αποκαθίσταται μόνο η άμεση ηθική βλάβη, όταν υπέστη κάποιος άμεση ζημία στα έννομα αγαθά του που προσβλήθηκαν από την τέλεση της αδικοπραξίας, άσχετα από το αν είναι προσωπικά αυτός που ζημιώθηκε.⁶² Αντιθέτως τρίτα πρόσωπα που ανήκουν συνήθως στο άμεσο οικογενειακό περιβάλλον του θύματος της αδικοπραξίας, ακόμα και αν υφίστανται ψυχικό πόνο και στενοχώρια από την αδικοπραξία κατά του οικείου προσώπου τους, θεωρούνται τρίτοι δεν είναι δικαιούχοι της αξίωσης για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. που μόνο έμμεσα υπέστησαν ηθική βλάβη (π.χ. τρίτα πρόσωπα που ανήκουν στον άμεσο οικογενειακό κύκλο του θύματος και υφίστανται ψυχικό πόνο από την αδικοπραξία), διότι δεν προσβάλλονται τα ίδια άμεσα από την αδικοπραξία.⁶³ Από την προϋπόθεση της αμεσότητας εισάγει εξαίρεση η ΑΚ

⁶² Καράκωστας, Αστικός Κώδικας, Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία, Τόμος Έκτος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, 1213.

⁶³ βλ. Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΕρμΑΚ, άρθρο 932 αρ. 2, ΑΠ 798/2012 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ σύμφωνα με την οποία «Από τις διατάξεις των άρθρων 914 και 929 ΑΚ σαφώς προκύπτει ότι σε περίπτωση αδικοπραξίας από την οποία βλάπτεται το σώμα ή η υγεία του προσώπου, αξίωση αποζημιώσεως στην έκταση που διαγράφει ο νόμος έχει το πρόσωπο κατά του οποίου στρέφεται η αδικοπραξία και από την οποία αυτό ζημιώνεται. Δηλαδή δικαιούχος της αποζημιώσεως είναι το άμεσο υποκείμενο της εκ της αδικοπραξίας προσβολής. Τρίτα πρόσωπα έστω και του οικογενειακού περιβάλλοντος του άμεσου θύματος της αδικοπραξίας, τα οποία υφίστανται βλάβη στα περιουσιακά τους συμφέροντα ή δοκιμάζουν και αυτά ηθική βλάβη από την κατά του άμεσου θύματος αδικοπραξίας είναι έμμεσα και αμέσως ζημιούμενοι και η ζημία τους δεν εμπίπτει στο πεδίο προστασίας των άρθρων 914 και 929 ΑΚ. Ως έμμεσα ζημιούμενοι τρίτοι εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο του νόμου μόνο στις οριζόμενες στο νόμο εξαιρετικές περιπτώσεις όπως είναι αυτές των άρθρων 928 εδ β και 929 εδ β ΑΚ που δεν επιδέχονται ανάλογη εφαρμογή. Εξάλλου, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 932 ΑΚ, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει σ' αυτόν που έπαθε προσβολή της υγείας του αδικοπραξία εύλογη κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Από τα παραπάνω εξηγείται το συμπέρασμα ότι σε περίπτωση προσβολής της υγείας

932 εδαφ. 3 για την ψυχική οδύνη που αισθάνθηκαν τα μέλη της οικογένειας του θανατωθέντος. Εκτός από την προβληματική του όρου «οικογένεια» για την οποία γίνεται λόγος εκτενώς παρακάτω, προβληματισμοί γεννιούνται και στην περίπτωση που η ψυχική οδύνη προκαλείται σε τρίτο πρόσωπο, με το οποίο ο προσβληθείς συνδέεται στενά. Οι τρίτοι πρέπει να θεωρούνται ως άμεσα ζημιωθέντες εφόσον αποδεικνύεται ότι η ηθική βλάβη τους είναι συνέπεια του ψυχικού κλονισμού που δοκίμασαν από την αδικοπραξία που τελέστηκε σε βάρος του αμέσου θύματος και η ηθική τους βλάβη υπερβαίνει τις συνέπειες που υφίστανται οι οικείοι σε ανάλογες περιπτώσεις. Συνεπώς επιδίκαση ηθικής βλάβης σε τρίτα πρόσωπα που δεν καλύπτονται από την ΑΚ 932 εδ. 3, πρέπει να γίνεται μόνο σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις σοβαρών σωματικών κακώσεων του προσώπου που έχουν ως αποτέλεσμα την απώλεια σημαντικών λειτουργιών του σώματος.⁶⁴ Ειδικότερα, για να επιδικασθεί χρηματική ικανοποίηση υπέρ του οικείου θα πρέπει να επέρχεται σοβαρή βλάβη της υγείας του οικείου, ήτοι να τελείται σε βάρος του άμεσα αδικοπραξία, η ηθική βλάβη να τελεί σε πρόσφορο αιτιώδη σύνδεσμο με την αδικοπραξία που τελέστηκε σε βάρος του αμέσου θύματος και να υπερβαίνει προδήλως τις συνέπειες εκείνες που υφίστανται οι οικείοι σε ανάλογες περιπτώσεις. Η ΕφΔωδ 65/2016 (Αρμ 2017.354) διέλαβε ότι «η άκαμπτη εφαρμογή της παραπάνω αρχής είναι προφανές ότι μπορεί να οδηγήσει σε σκληρότητες και ανεπιεική αποτελέσματα. Τούτο φαίνεται καθαρά σε περιπτώσεις σοβαρών τραυματισμών με ανίατες ή μόνιμες και βαριές συνέπειες που επηρεάζουν σε κρίσιμο βαθμό το στενό κύκλο των οικείων. Έτσι, στις περιπτώσεις σοβαρών σωματικών κακώσεων του προσώπου που έχουν ως συνέπεια την απώλεια σημαντικών λειτουργιών του σώματος συνεπεία των οποίων το πρόσωπο θεωρείται “φυτό”, σε βαθμό τέτοιο, που λίγο απέχει από τον ουσιαστικό θάνατο, αναγνωρίζεται και σε τρίτους (οικείους) αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Τέτοια σοβαρή περίπτωση είναι, μεταξύ άλλων, ο σοβαρός τραυματισμός παιδιού, συνεπεία του οποίου αυτό περιέρχεται σε κατάσταση ασυνειδησίας, στην οποία μπορεί να

κάποιου από αδικοπραξία χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη του μπορεί να ζητήσει μόνο ο άμεσα παθών την σωματική βλάβη οποιασδήποτε μορφής όχι και οι γονείς αυτού ή άλλοι άμεσοι συγγενείς αυτού, που μπορεί να επιβαρύνονται ή και να δοκιμάζονται ψυχικώς από τον εν λόγω τραυματισμό του (βλ. ΑΠ 1583/2001 Δ/νη 2002/705)».

⁶⁴ Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας, 278 επ.

αναγνωριστεί αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στους γονείς του τέκνου, εφόσον προκύπτει ότι η ηθική βλάβη την οποία οι τελευταίοι υφίστανται υπερβαίνει τις συνέπειες τις οποίες υφίστανται οι οικείοι σε τέτοιες περιπτώσεις και αποκτά σημασία ιδιαίτερης, ξεχωριστής, βλάβης του οικείου.⁶⁵ Επιπλέον πέρα από τη συνδρομή της άμεσης ζημίας για να συντρέχει ηθική βλάβη απαιτείται ικανότητα του προσώπου να δέχεται επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου, γεγονός που εξαρτάται από

⁶⁵ Κρητικός Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητικά ατυχήματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008 σελ. 401, αρ. 18· Γεωργιάδης, Ενοχικό Δίκαιο [Γενικό Μέρος, β' έκδοση, 2015], σελ. 675, αρ. 21, όπου και παραπομπές σε νομολογία: ΕφΛαρ 919/2005, ΕΣυγκΔ 2006.283, ΕφΑθ 3496/2001 ΑρχΝ 2003.67, ΕφΠατρ 798/1999, ΕΣυγκΔ 1999.635, πρβλ. ΕφΛαρ 325/2011, Τ.Ν.Π. Ισοκράτης. Η ΕφΔωδ 65/2016 επιδίκασε χρηματική ικανοποίηση στους γονείς του τραυματισθέντος με το σκεπτικό, λοιπόν, ότι στην κρινόμενη περίπτωση «η επίδραση του τραυματισμού υπερέβαινε τα συνήθη όρια». Το προεκτεθέν σκεπτικό, εξ άλλου, είχε προηγουμένως διαλάβει η ΕφΠειρ 886/2008, κατά την οποία στις ως άνω περιγραφόμενες «σοβαρές περιπτώσεις» συγκαταλέγεται και η «περίπτωση ανικανότητας του προσώπου (του συζύγου) προς συνουσία ή τεκνοποιία κλπ», κατά την οποία (ενν. περίπτωση) αναγνωρίζεται αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στη σύζυγο του τραυματισθέντος. Συγκρινόμενη με τη μόλις λεχθείσα απόφαση, πάντως, η προγενέστερη ΜΠρΑθ 2975/2005 (ΕΠΙΔΙΚΙΑ 2006.43) «υπερθεματίζει» ως προς το εύρος της αποδοχής της ηθικής βλάβης εμμέσως ζημιωθέντος προσώπου ως αποκαταστατέας, δοθέντος το μιν ότι αναγνώρισε αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στον αρραβωνιαστικό – ουχί σύζυγο – της τραυματισθείσας, το δε ότι έπραξε τούτο όχι επί τη βάσει «ανικανότητας [αυτής] προς συνουσία ή τεκνοποιία κλπ», αλλά επειδή αυτός υπέστη καταθλιπτικά επεισόδια και αναγκάστηκε να ακολουθήσει ψυχοθεραπευτική αγωγή εξαιτίας του σοβαρού τραυματισμού της μηστής του. Στην ίδια ως άνω συνάφεια, περαιτέρω, αξιοσημείωτη τυγχάνει και η ΜΠρΒολ 253/2002 (ΕΠΙΔΙΚΙΑ 2003.185), που αναγνώρισε αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στη μητέρα και τον πατέρα του τραυματισθέντος, δεχόμενη ότι «ως προς την αιτούμενη από τους γονείς του πρώτου ενάγοντος χρηματική ικανοποίηση, ενόψει του σοβαρότατου τραυματισμού που υπέστη ο υιός τους, εξαιτίας του οποίου αυτός δεν επικοινωνεί πλέον με το περιβάλλον του, κατέστη δε εφ' όρου ζωής ανάπηρος, του βαθμού του πταίσματος, που βαρύνει τον ίδιο τον παθόντα, του βαθμού και της έντασης της ψυχικής και σωματικής ταλαιπωρίας που υπέστησαν, της θλίψεως και του πόνου που δοκίμασε καθένας από τους ως άνω δικαιούχους, την κοινωνικοοικονομική θέση και κατάσταση των εναγόντων – γονέων, καθώς και όλες τις εν γένει περιστάσεις, ακόμη και εκείνες που δεν μνημονεύονται ρητά, το Δικαστήριο κρίνει ότι τόσο η δεύτερη ενάγουσα, όσο και ο τρίτος ενάγων, ως γονείς του παθόντος, υπέστησαν πράγματι ηθική βλάβη, για την αποκατάσταση της οποίας, μετά τη στάθμιση των κατά νόμο στοιχείων (άρθρο 932 ΑΚ), πρέπει να αναγνωρισθεί ότι οφείλεται σε αυτούς, για μεν τη μητέρα του (δεύτερη ενάγουσα) το ποσό των σαράντα τεσσάρων χιλιάδων (44.000) ευρώ, για δε τον πατέρα του (τρίτο ενάγοντα) το ποσό των είκοσι εννέα χιλιάδων (29.000) ευρώ, τα οποία κρίνονται ως εύλογα και δίκαια».

την ηλικία και την πνευματική του κατάσταση. Εξαίρεση από την προϋπόθεση της αμεσότητας εισάγεται με το εδ. γ' της ΑΚ 932, σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση θανάτωσης προσώπου, χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης, δικαιούνται τα μέλη της οικογένειας του θανατωθέντος.⁶⁶

2. Νομικά πρόσωπα

Από τη φύση της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης προκύπτει ότι αυτή αφορά φυσικά πρόσωπα. Δεν αποκλείεται, όμως, τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, ως φορείς εννόμων αγαθών, να είναι δικαιούχοι χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης αν υπέστησαν τα ίδια προσβολή αναφερόμενη στην πίστη, υπόληψη, δραστηριότητα ή σε άλλα αγαθά από αδικοπραξία, κατά την έννοια της ΑΚ 914.⁶⁷ Σε αντίθεση με τα φυσικά πρόσωπα, η ηθική βλάβη των νομικών προσώπων δεν ανάγεται στον εσωτερικό κόσμο κρινόμενη βάσει των κανόνων της κοινής πείρας και λογικής, χωρίς αποδείξεις, αλλά ανάγεται σε συγκεκριμένη βλάβη που έχει υλική υπόσταση.⁶⁸ Κάθε αδικοπρακτική συμπεριφορά σε βάρος της εταιρίας «ως συνόλου εννόμων σχέσεων και καταστάσεων», ανεξαρτήτως του αν προσβάλλει μόνο την προσωπικότητά της ή και την περιουσία της, επηρεάζει τις έννομες σχέσεις της με τους υπόλοιπους παράγοντες της αγοράς, τις οικονομικά αξιοποιήσιμες πραγματικές καταστάσεις της και τα απόλυτα δικαιώματά της, επιδρώντας αρνητικά στην απόδοσή τους ενώ ταυτόχρονα δυσχεραίνει και την προσπάθεια του ανθρώπινου δυναμικού. Έτσι λοιπόν, κάθε αδικοπρακτική συμπεριφορά κατά της εταιρείας που προκαλεί σε βάρος της εμπορική ζημία, στην οποία πρέπει να συμπεριληφθεί και η απώλεια εμπορικών κερδών, θίγει την προοπτική της για μελλοντική εμπορική ευημερία ανεξάρτητα από το αν της προκαλεί και άμεση περιουσιακή ζημία. και την οποία του αιτούμενο τη χρηματική ικανοποίηση νομικό πρόσωπο πρέπει να

⁶⁶ Βλ. αναλυτικά σελ. 52 επ.

⁶⁷ Καράκωστας, Αστικός Κώδικας, Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία, Τόμος Έκτος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, 1215.

⁶⁸ Βλ. Γεροντίδης Ι., Η «υλική υπόσταση» της ηθικής βλάβης των εμπορικών εταιριών, ΕλλΔνη 2016, 1024.

επικαλεστεί και να αποδείξει.⁶⁹

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΛΟΓΟΥ ΥΨΟΥΣ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΗΘΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ

1. Προσβολή περιουσιακού αγαθού

Τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη για τον προσδιορισμό του εύλογου ποσού της χρηματικής ικανοποίησης διαφέρουν ανάλογα με το είδος του εννόμου αγαθού που πλήττεται καθώς και τις ειδικότερες συνθήκες υπό τις οποίες τελείται η αδικοπραξία. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της αδικοπρακτικής πρόκλησης περιουσιακής ζημίας, το σύνολο των κριτηρίων που λαμβάνονται υπόψη σύμφωνα με τη νομολογία είναι τα ακόλουθα: *«το είδος και η έκταση της προσβολής, οι συνέπειες της, η υπαιτιότητα των μερών, η κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση και η συμπεριφορά του υπευθύνου μετά την προσβολή»*.⁷⁰

α) Το είδος της προσβολής

Οι περιπτώσεις της καταστροφής πραγμάτων της ιδιοκτησίας, απάτης και αθέτησης συμβατικών υποχρεώσεων με σκοπό την προσπόριση παράνομου περιουσιακού οφέλους, απόσπασης χρημάτων με αθέμιτα μέσα αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις αδικοπρακτικής προσβολής περιουσιακών αγαθών που προκαλούν σημαντική ηβική βλάβη.

Αναφορικά με την περίπτωση της καταστροφής πραγμάτων η έκδηλη κακοβουλία του δράστη, όταν για παράδειγμα ο δράστης αποσκοπεί αποκλειστικά στη διατάραξη της ψυχικής υγείας του παθόντος,⁷¹ το μέγεθος της περιουσιακής ζημίας του δράστη, όταν δηλαδή η περιουσιακή ζημία είναι μεγάλη, έντονη είναι και η θλίψη

⁶⁹ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχ Ι, 2^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2012, Σάκκουλας, σελ. 653· ΑΠ 1231/2004, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷⁰ ΑΠ 520/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΔωδ 202/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΔωδ 86/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷¹ ΕιρΑθ 511/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

και η διατάραξη της ψυχικής υγείας του παθόντος,⁷² καθώς επίσης και η έκδηλη αδιαφορία του δράστη για την επέλευση της ζημίας, ο οποίος για παράδειγμα παραλείπει επί μακρό διάστημα να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την αποτροπή πρόκλησης ζημιών,⁷³ αποτελούν βασικές παράμετροι που επιδρούν στην επιμέτρηση του επιδικαζόμενου ποσού χρηματικής ικανοποίησης.

Στις περιπτώσεις αθέτησης συμβατικών υποχρεώσεων, χαρακτηριστικά παραδείγματα πρόκλησης ηθικής βλάβης, λόγω της εξαπάτησης από τους αντισυμβαλλόμενους, αποτελούν η δόλια απόκρυψη νομικών ή πραγματικών ελαττωμάτων του αντικειμένου της παροχής ή η έλλειψη συνομολογημένων ιδιοτήτων γνωστών στον πωλητή.⁷⁴

Η περίπτωση της απάτης με σκοπό την παράνομη ιδιοποίηση χρημάτων, όπως για παράδειγμα η εξαπάτηση από ασφαλιστικό σύμβουλο, ο οποίος πείθει το θύμα να επενδύσει σε δήθεν επικερδείς ασφαλιστικές συμβάσεις,⁷⁵ περιπτώσεις κατάχρησης της σχέσης εμπιστοσύνης με συμπεριφορά αντίθετη προς την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη (288 ΑΚ), συνεπεία της οποίας προκαλείται βαθιά θλίψη στο θύμα,⁷⁶ καθώς επίσης και περιπτώσεις εκμετάλλευσης της απειρίας των εναγόντων, μιας δλδ κατάστασης άξιας ιδιαίτερης προστασίας κατά το αξιολογικό πρότυπο του άρθρου 179 ΑΚ, με σκοπό την αποκόμιση παράνομου περιουσιακού οφέλους,⁷⁷ αποτελούν κρίσιμες παράμετροι που επιδρούν αυξητικά στην κρίση του δικαστή της ουσίας κατά την επιμέτρηση του εύλογου, κάθε φορά ύψους της χρηματικής ικανοποίησης.

⁷² ΕφΠειρ (Ναυτ) 101/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷³ ΕφΠειρ 501/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷⁴ ΕφΠειρ 45/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), όπου το επίδικο Ι.Χ. είχε διανύσει 20.000 χλμ. από τα αναγραφόμενα στον δείκτη χιλιομέτρων και ήταν τρακαρισμένο.

⁷⁵ ΕφΑθ 1244/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷⁶ Απ. Γεωργιάδης, ΓενΕνοχΔ, 2^η έκδ., (2015), σελ. 193.

⁷⁷ Βλ. ΕιρΤριπ 49/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), όπου ο εναγόμενος εξαπάτησε ένα ζευγάρι ηλικιωμένων που ζούσαν χρόνια στην αλλοδαπή ως μετανάστες και τους απέσπασε χρήματα υποσχόμενος πράγματα που ήταν φύσει αδύνατο να πραγματοποιήσει.

β) Η έκταση της προσβολής

Το ύψος της περιουσιακής ζημίας, ο τόπος και ο τρόπος τέλεσης της προσβολής, η επαναλαμβανόμενη τέλεση της προσβολής, το πρόσωπο του προσβάλλοντος και η τυχόν ιδιαίτερη σχέση μεταξύ του προσβάλλοντος και του προσβαλλόμενου, αποτελούν άλλες σημαντικές παράμετροι για τον προσδιορισμό της έκτασης της προσβολής. Παρατηρείται ότι όσο μεγαλύτερο είναι το ύψος της περιουσιακής ζημίας τόσο πιο έντονη κρίνεται η ηθική βλάβη του παθόντος, και ως εκ τούτου να επικαλούνται μεγαλύτερα ποσά χρηματικής ικανοποίησης.⁷⁸ Για την ακρίβεια όμως η κλιμάκωση αυτή του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης ανάλογα με το ύψος της επικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης διαπιστώνεται κυρίως στο πλαίσιο του ίδιου βιοτικού συμβάντος.⁷⁹ Ο τρόπος τέλεσης της προσβολής, όταν π.χ. τίθεται σε κίνδυνο υψηλής αξίας έννομα αγαθά, με συνέπεια να εντείνεται η ψυχική διατάραξη του καταστροφή αλιευτικού σκάφους σε ανοικτή θάλασσα, με αποτέλεσμα να βυθιστεί και να τίθεται σε κίνδυνο η σωματική ακεραιότητα ή ακόμα και η ζωή του προσβάλλοντος,⁸⁰ ο τρόπος τέλεσης της προσβολής, όταν π.χ. υπάρχει οργανωμένο σχέδιο του δράστη για παράνομη απόσπαση χρημάτων,⁸¹ καθώς επίσης και η επανειλημμένη τέλεση της προσβλητικής ενέργειας, π.χ. συνεχής αποστολή παραπλανητικών ενημερωτικών σημειωμάτων από τον επενδυτικό σύμβουλο για να μην δημιουργηθούν υποψίες για το επιλήψιμο των συναλλαγών⁸² αποτελούν παράμετροι που επιδρούν αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης των προσβαλλόμενων. Τέλος, η πρόκληση περιουσιακής ζημίας από πρόσωπα συνδεδεμένα με στενή σχέση φιλίας, εμπιστοσύνης ή συγγενικά πρόσωπα κλονίζει ισχυρά τις ως άνω σχέσεις εντείνοντας τη διατάραξη της ψυχολογίας του παθόντος, με αποτέλεσμα

⁷⁸ ΕφΠειρ 382/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 45/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁷⁹ Για παράδειγμα σε περίπτωση ομοδικίας, στον ενάγοντα που υπέστη περιουσιακή ζημία 500.000 ευρώ επικατάστηκε χρηματική ικανοποίηση ποσού 9.000 ευρώ, ενώ στον ενάγοντα, του οποίου η περιουσιακή ζημία ανήλθε στο ποσό των 150.000 ευρώ, επικατάστηκε χρηματική ικανοποίηση ποσού 2.000 ευρώ. ΠΠρΑθ 3961/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁰ ΕφΠειρ (Ναυτ) 461/2012, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸¹ ΕφΑθ 1244/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸² ΕφΑνατΚρ 20/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

να καθίσταται αναγκαία η επιδίκαση μεγαλύτερου ποσού για τη χρηματική ικανοποίηση του παθόντος.⁸³

γ) Συνέπειες της προσβολής

Η έκθεση σε κίνδυνο υψηλής αξίας έννομων αγαθών των εναγόντων π.χ. της ζωής και της σωματικής ακεραιότητά τους, ο ισχυρός κλονισμός του συζυγικού βίου, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση παράνομης ιδιοποίησης χρημάτων του άλλου συζύγου,⁸⁴ ο εξαναγκασμός σε αναζήτηση βοήθειας από τρίτους, εξαιτίας της πρόκλησης περιουσιακής ζημίας⁸⁵ αλλά και η συνδρομή ορισμένων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ζημιωθέντος π.χ. άνεργος με σοβαρά οικονομικά προβλήματα, χήρα με ανήλικα τέκνα,⁸⁶ αποτελούν σημαντικές συνέπειες που επιδρούν αυξητικά στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης.

δ) Υπαιτιότητα

Η υπαιτιότητα αποτελεί σημαντικό κριτήριο επιμέτρησης της έντασης της ηθικής βλάβης του παθόντα και κατά συνέπεια της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης. Η ύπαρξη διακεκριμένου βαθμού δόλου του δράστη, ο οποίος επιδιώκει μεθοδικά και ηθελημένα την επέλευση ζημίας (άμεσος δόλος α' βαθμού) προκαλεί μεγάλη στενοχώρια και ψυχική διατάραξη στο παθόντα με συνέπεια να επιδρά αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις, που σύμφωνα με τη νομολογία,⁸⁷ συνηγορούν υπέρ της συνδρομής διακεκριμένου βαθμού δόλου, αποτελούν η περίπτωση του οργανωμένου σχεδίου, η επανειλημμένη τέλεση της προσβολής, η καταχρηστική εκμετάλλευση της ειδικής σχέσης του προσβάλλοντος με τον προσβαλλόμενο, της απειρίας ή προχωρημένης ηλικίας του προσβάλλοντος, η μεθοδευμένη καλλιέργεια σχέσεων φιλίας και εμπιστοσύνης με τον παθόντα με σκοπό

⁸³ ΕφΠειρ 557/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁴ ΠΠρΑθ 2033/2010, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁵ ΕφΑθ 1403/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁶ ΕφΑθ 1403/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁷ ΕφΔωδ 86/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), ΕφΠειρ 45/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), ΠΠρΑθ 2033/2010, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

την απόσπαση παράνομου περιουσιακού οφέλους, αλλά και η δόλια απόκρυψη πραγματικών ή νομικών ελαττωμάτων πράγματος με σκοπό να προβεί ο παθών στην κατάρτιση σύμβασης αγοραπωλησίας.

ε) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών

Ο δικαστής αξιολογώντας την οικονομική κατάσταση των μερών, για την οποία αξιολόγηση λαμβάνει υπόψη την επαγγελματική ιδιότητα των μερών, εκτιμά ότι η δυσμενής οικονομική κατάσταση του ενάγοντος επιδρά αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης που υφίσταται. Σε πολλές δικαστικές αποφάσεις, ο δικαστής επισημαίνει ρητά την επαγγελματική ιδιότητα των μερών. Ο ενάγων είναι «δικηγόρος», «χήρα άνεργη με ανήλικο τέκνο», «συνταξιούχος», «διευθυντής σε Τράπεζα» κλπ.⁸⁸ Η κοινωνική θέση των μερών αναφέρεται στις δικαστικές αποφάσεις ως κριτήριο επιμέτρησης του ύψους της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης, το οποίο συνάγεται όπως και η οικονομική θέση από την επαγγελματική ιδιότητα των μερών.⁸⁹ Πλην όμως δε φαίνεται να επηρεάζει τη διαμόρφωση των επιδικαζόμενων ποσών, καθώς στην πράξη η οικονομική κατάσταση των μερών είναι εκείνη που επηρεάζει τη διατάραξη που προκαλείται λόγω της περιουσιακής ζημίας στην ψυχική υγεία του παθόντος.

στ) Η συμπεριφορά του υπευθύνου μετά την προσβολή

Η επανάληψη της προσβολής από τον δράστη,⁹⁰ και η μη συμμόρφωση στις δικαστικές αποφάσεις,⁹¹ εντείνουν την ηθική βλάβη του παθόντος και επιδρούν αυξητικά στο ύψος της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης. Αντίθετα, η αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας⁹² επιδρά μειωτικά στο ύψος της επιδικαστέας

⁸⁸ ΕφΑθ 511/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΑθ 1403/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), ΕφΑθ 511/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΑνατΚρ 70/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁸⁹ Βλ. ΕφΑθ 511/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΠΠρΑθ 3961/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁹⁰ ΠΠρΑθ 2033/2020, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁹¹ ΕφΠειρ 505/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁹² ΕφΑθ 3889/2010, ΝοΒ 2012, 282.

χρηματικής ικανοποίησης, καθώς υποδεικνύει μια έμπρακτη μεταμέλεια του δράστη που αμβλύνει το ψυχικό πόνο του παθόντος.

2.Προσβολή μη περιουσιακών έννομων αγαθών

Σε περίπτωση που από την αδικοπραξία προκλήθηκε βλάβη του σώματος, δηλαδή της σωματικής ακεραιότητας ή των φυσικών λειτουργιών του σώματος, ή της υγείας του προσώπου, δηλαδή διατάραξη των σωματικών, πνευματικών ή ψυχικών λειτουργιών ενός προσώπου, επέρχεται και ηθική βλάβη του παθόντος για την επιμέτρηση της οποίας λαμβάνεται υπόψη η γενεσιουργός αιτία της βλάβης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιας βλάβης αποτελούν το ιατρικό σφάλμα, το ιατρικό ατύχημα, το εργατικό ατύχημα, ξυλοδαρμός κ.λ.π.

α) Ιατρικό σφάλμα

Σύμφωνα με τη νομολογία κριτήριο εξειδίκευσης της ιατρικής αμέλειας αποτελεί η παράβαση της υποχρέωσης να ενεργήσει σύμφωνα με τις θεμελιώσεις αρχές της ιατρικής επιστήμης⁹³ ενώ σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο πέραν από περίπτωση νόμιμου λόγου ενδοσυμβατικής ευθύνης αν υπάρχει συμβατική σχέση μεταξύ ιατρού και ασθενούς, αυτή συνιστά και περίπτωση εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 914 ΑΚ.⁹⁴ Τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη για τον προσδιορισμό του εύλογου ποσού της χρηματικής ικανοποίησης αποτελούν *«το είδος της προσβολής, η έκταση της βλάβης, οι συνθήκες τέλεσης της αδικοπραξίας, το παιίσμα του υπαιτίου και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών»*.⁹⁵

αα)Το είδος της προσβολής

Από τη νομολογία προκύπτει ότι τα επιδικαζόμενα ποσά της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θεωρητική διάκριση σε καθαρό ιατρικό σφάλμα, δηλαδή παράβαση των κανόνων της ιατρικής

⁹³ ΑΠ 220/2003 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

⁹⁴ Φουντεδάκη Αικ., Παραδόσεις Αστικής Ιατρικής Ευθύνης, Διάλογος με τη νομολογία, Αθήνα 2018, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 47-48.

⁹⁵ ΑΠ 846/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 427/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1741/2013 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

επιστήμης και εμπειρίας με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πλημμελή διάγνωση και συνακόλουθα εσφαλμένη φαρμακευτική αγωγή⁹⁶ και ιατρικό σφάλμα της «κοινής αμέλειας» που δεν σχετίζονται με την επιστημονική γνώση και την εμπειρία του γιατρού, αλλά αξιολογούνται με βάση την κατά την κοινή πείρα αντίληψη για τη συναλλακτική επιμέλεια,⁹⁷ όπως για παράδειγμα η εγκατάλειψη βελόνας εντός της καρδιακής κοιλότητας του ασθενούς προκάλεσε ταχυκαρδίες, δύσπνοια και σοβαρές ψυχικές διαταραχές.⁹⁸ Παρατηρείται ότι συνήθως σε περίπτωση τέλεσης καθαρά ιατρικού σφάλματος επιδικάζονται υψηλότερα ποσά χρηματικής ικανοποίησης στον παθόντα⁹⁹ σε σύγκριση με την τέλεση «εξωιατρικού» σφάλματος.¹⁰⁰

ββ) Η έκταση της προσβολής

Η σοβαρότητα της σωματικής βλάβης ή της ασθένειας, η δυνατότητα θεραπείας της, η ηλικία του παθόντος και η μετέπειτα συμπεριφορά του ιατρού αποτελούν βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν την έκταση της προσβολής. Σε περιπτώσεις που λόγω της παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς του ιατρού επέρχεται βαριά σωματική βλάβη και μόνιμα προβλήματα στην υγεία του παθόντος, όπως για παράδειγμα η περίπτωση που ο ασθενής περιέρχεται σε κατάσταση κώματος¹⁰¹ ή στην περίπτωση πρόκλησης υψηλού ποσοστού αναπηρίας,¹⁰² τότε η στενοχώρια και η ψυχική ταλαιπωρία του παθόντος διευρύνονται και ως εκ τούτου επιδικάζονται υψηλότερα ποσά χρηματικής ικανοποίησης. Τα χρηματικά ποσά που επιδικάζονται είναι χαμηλότερα όταν επέρχεται πιο περιορισμένη έκταση προσβολής συγκριτικά με τις μη αναστρέψιμες περιπτώσεις και η προσβολή αυτή μπορεί υπό προϋποθέσεις να θεραπευθεί π.χ. πρόκληση υψηλού πυρετού και σοβαρής λοίμωξης λόγω εσφαλμένης

⁹⁶ ΠΠρΑθ 260/2014, ΕλλΔνη 2014, 523.

⁹⁷ Φουντεδάκη, ό.π., σελ. 346.

⁹⁸ ΠΠρΘεσ 12598/2003, Αρμ 2004, 141.

⁹⁹ ΑΠ 221/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), 120.000 ευρώ για χρηματική ικανοποίηση.

¹⁰⁰ ΕφΠειρ 828/2005, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), 30.000 ευρώ.

¹⁰¹ ΜΠρΛαρ 56/2014, ΝοΒ 2014, 1377.

¹⁰² ΠΠρΘεσ 12941/2014, Αρμ 2016, 40.

θεραπευτικής αγωγής,¹⁰³ ενώ όταν οι σωματικές βλάβες αποκαθίστανται χωρίς εναπομένουσες παρενέργειες¹⁰⁴ τα επιδικαζόμενα ποσά χρηματικής ικανοποίησης είναι ακόμα χαμηλότερα. Το νεαρό της ηλικίας του παθόντος επιδρά αυξητικά στην ένταση της στενοχώριας που βίωσε ο παθών και συνεπώς και στο ύψος της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, αφού όσο νεότερος είναι ο ασθενής που υπέστη τη σωματική βλάβη τόσο περισσότερα χρόνια θα ζει με τα προβλήματα υγείας που του επέφερε το ιατρικό σφάλμα και θα βιώνει τον πόνο, την θλίψη και την ψυχική ταλαιπωρία.¹⁰⁵ Επιπλέον, η συμπεριφορά του ιατρού στο στάδιο μετά την επίμαχη ιατρική πράξη, η διενέργεια πρόσθετων ιατρικών σφαλμάτων με αποτέλεσμα την επιδείνωση των προβλημάτων της υγείας των προσβαλλομένου, επιδρά αυξητικά στην έκταση της προσβολής και την ένταση της ψυχικής ταλαιπωρίας και δικαιολογεί την επιδίκαση υψηλότερων ποσών χρηματικής ικανοποίησης.¹⁰⁶ Όταν, όμως ακόμα και να τηρούνταν η επιβαλλόμενη ιατρική επιμέλεια η ζημία δε θα μπορούσε να αποφευχθεί σε όλη της την έκταση, εύλογο είναι να θεωρηθεί ότι η ένταση της ηθικής βλάβης του παθόντος αμβλύνεται οδηγώντας συνακόλουθα σε αντίστοιχο περιορισμό και του ύψους της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης. Οι κρίσιμες αυτές παράμετροι, που περιγράφονται ανωτέρω, εξετάζονται από τη σκοπιά του αιτιώδους συνδέσμου με βάση τη θεωρία της πρόσφορης αιτίας. Αιτιώδης σύνδεσμος υπάρχει όταν σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας, η συγκεκριμένη πράξη ή παράλειψη του ιατρού ήταν ικανή και μπορούσε κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, να επιφέρει το επιζήμιο αποτέλεσμα στην έκταση που αυτό επήλθε, το οποίο διαφορετικά δε θα επερχόταν.¹⁰⁷

¹⁰³ ΑΠ 427/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁰⁴ ΕφΠειρ 828/2005, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁰⁵ ΑΠ 221/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ) ο ενάγων μένει ανάπηρος σε ηλικία 27 ετών.

¹⁰⁶ ΑΠ 427/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), στην οποία η ενάγουσα αναγκάστηκε να υποβληθεί σε νέα χειρουργική επέμβαση, διότι ο ιατρός την καθησύχαζε ότι τα συμπτώματα συνιστούν απλή ίωση, ενώ επρόκειτο για σοβαρή λοίμωξη.

¹⁰⁷ Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., (2018), σελ. 588 επ.· Απ Γεωργιάδη, ΓενΕνοχΔ, 2^η έκδ., (2015), σελ. 150 επ.

γγ)Οι συνέπειες της προσβολής

Ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις του ιατρικού σφάλματος που επιδρούν αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης του προσβαλλόμενου αποτελούν η περιέλευση του ασθενούς σε κωματώδη κατάσταση,¹⁰⁸ αδυναμία σύλληψης, τεκνοποίησης,¹⁰⁹ πρόκληση σοβαρής διαταραχής στην προσωπική, οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική ζωή του παθόντος. Ο δικαστής αξιολογώντας τα δεδομένα με βάση την αρχή της πρόσφορης αιτίας, κρίνει αν και σε ποιο βαθμό η εκάστοτε περίπτωση του ιατρικού σφάλματος στην υγεία του ασθενούς, είναι ικανή κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, της λογικής και τη συνήθη πορεία των πραγμάτων να προκαλέσει ή να διευρύνει την έκταση της προσβολής του εσωτερικού κόσμου.

δδ) Η υπαιτιότητα

Στη νομολογία επισημαίνεται ότι λαμβάνεται ιδιαίτερα υπόψη η συνδρομή ειδικότητας στο πρόσωπο του ιατρού, που αποτελεί και τον λόγο βαρύτερης ευθύνης του ειδικού, αφού η προσφυγή στις υπηρεσίες του, με βαρύτερη οικονομική επιβάρυνση συνήθως του ασθενούς, γίνεται ακριβώς λόγω της ειδικότητάς του αυτής.¹¹⁰ Η εξειδίκευση του ιατρού παρότι δεν ασκεί επίδραση στη θεμελίωση του ιατρικού σφάλματος ούτε καθιερώνει ένα αυστηρότερο πρότυπο επιμέλειας, λαμβάνεται ωστόσο υπόψη στον καθορισμό του ύψους της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης.¹¹¹

¹⁰⁸ ΑΠ 221/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), η πρόκληση υψηλού ποσοστού αναπηρίας· ΠΠρΘεσ 12941/2014, Αρμ 2016, αφαίρεση μοναδικού νεφρού ανήλικου ασθενούς με αποτέλεσμα την πρόκληση αναπηρίας κατά 80%.

¹⁰⁹ ΑΠ 427/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), πρόκληση άμεσου κινδύνου ζωής· ΠΠρΑθ 689/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ) εγκατάλειψη ξένου σώματος στην κοιλιά της παθούσας με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αποστήματος που έθεσε σε κίνδυνο τη ζωή της.

¹¹⁰ ΑΠ 220/2003 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 967/2001, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹¹¹ Παρατηρείται ότι δίδεται ιδιαίτερα σημασία στο ότι ο χειρουργός ήταν διευθυντής κλινικής και καθηγητής πανεπιστημίου εξειδικευμένος στη χειρουργική ΣτΕ 727/2009, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), καθώς η επαγγελματική κατάρτιση του ιατρού, η μακροχρόνια εμπειρία του, η ακαδημαϊκή του καριέρα γεννούν αυξημένες προσδοκίες στον εκάστοτε ασθενή για την επιτυχία της ιατρικής πράξης. Γι' αυτό σε

εε) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών

Σε πολλές δικαστικές αποφάσεις γίνεται αναφορά στην επαγγελματική ιδιότητα καθώς και την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση του ζημιωθέντος.¹¹² Η δεινή οικονομική κατάσταση του παθόντος πριν το ιατρικό σφάλμα, όσο και η χειροτέρευση της οικονομική κατάστασής του λόγω του ιατρικού σφάλματος αποτελούν παραμέτρους που επιδρούν αυξητικά στην ένταση της ψυχικής διαταραχής, άρα και στο ύψος της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης.

β) Αυτοκινητικό και εργατικό ατύχημα

Ο παθών από αυτοκινητικό ή εργατικό ατύχημα προσβάλλεται τόσο στη σωματική του ακεραιότητα/ και στην υγεία του, όσο και στην ψυχική του ακεραιότητα και μπορεί να αξιώσει πέραν από την καταβολή αποζημίωσης για την περιουσιακή ζημία και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Οι παράμετροι που λαμβάνονται υπόψη κατά την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης σύμφωνα με τη νομολογία, είναι όπως και στις άλλες περιπτώσεις προσβολών «το είδος της προσβολής, την έκταση και τη βαρύτητα της βλάβης του παθόντος, τις συνέπειες της προσβολής, την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος και την τυχόν συνυπαιτιότητα του ζημιωθέντος, την οικονομική κατάσταση των μερών και τη συμπεριφορά του ζημιώσαντος μετά την αδικοπραξία».¹¹³

αα) Το είδος και η έκταση της προσβολής

Οι βαριές σωματικές βλάβες με μόνιμο αποτέλεσμα στην υγεία ή τη σωματική ακεραιότητα, όπως για παράδειγμα η πρόκληση υψηλών ποσοστών αναπηρίας¹¹⁴ διευρύνουν την ένταση της στενοχώριας του παθόντος με αποτέλεσμα την ένταση της

περίπτωση αποτυχίας η διάγνωση της δικαιολογημένης του εμπιστοσύνης αυξάνει την ένταση της θλίψης, της απογοήτευσης, του θυμού και δικαιολογεί την επιδίκαση αυξημένου ύψους ποσού για τη χρηματική του ικανοποίηση.

¹¹² ΑΠ 1741/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 846/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 974/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹¹³ ΑΠ 614/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 87/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹¹⁴ ΜΠρΗρακλ 97/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 87/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 189/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΜΠατρ 27/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

ηθικής βλάβης και την επιδίκαση αυξημένου ποσού χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Αντίθετα σε περίπτωση βλάβης με πρόσκαιρο χαρακτήρα¹¹⁵ κρίνεται περιορισμένη η ένταση της στενοχώριας επιδρώντας περιοριστικά στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Το νεαρό της ηλικίας του παθόντος επιδρά αυξητικά στην ένταση της ψυχικής διατάραξης του παθόντος, άρα και στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης, διότι το προσδόκιμο ζωής του νέου είναι μεγαλύτερο, να βιώνει για περισσότερα χρόνια τα σοβαρά προβλήματα στην υγεία του, να στερείται τη δυνατότητα να εκπληρώσει τους προσωπικούς, επαγγελματικούς και οικογενειακούς στόχους.¹¹⁶

ββ) Οι συνέπειες της προσβολής

Η ανάγκη υποβολής του παθόντος σε αλληπάλληλες χειρουργικές επεμβάσεις, σε μακροχρόνια ανάρρωση, η ανάγκη μετάβασης σε εξειδικευμένο νοσοκομείο του εξωτερικού, η αδυναμία αυτοεξυπηρέτησης, η ανάγκη θέσης σε καθεστώς πλήρους στερητικής δικαστικής συμπαράστασης, η αδυναμία εργασιακής απασχόλησης του παθόντος, στέρηση του παθόντος από τη δυνατότητα δημιουργίας οικογένειας, κοινωνική απομόνωση, η εμφάνιση σοβαρών ψυχιατρικών προβλημάτων, η παραμόρφωση της εξωτερικής όψης του παθόντος αποτελούν ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες, οι οποίες επιδρούν αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης του παθόντος και συνεπώς και στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης.¹¹⁷

γγ) Η υπαιτιότητα

Η ύπαρξη βαριάς και αποκλειστικής υπαιτιότητας στο πρόσωπο του προσβάλλοντος επιδρά αυξητικά στην ένταση της ηθικής βλάβης του παθόντος, άρα

¹¹⁵ ΕφΘεσ 742/2006, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹¹⁶ ΑΠ 1266/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 87/2015, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 586/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹¹⁷ ΕφΔωδ 102/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΘεσ 1026/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΔωδ 102/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 327/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΜΠρΗρακλ97/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 1577/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 327/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΕφΠειρ 554/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

και στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση που ο οδηγός αλλάζει αιφνιδίως πορεία χωρίς να καταστήσει εγκαίρως γνωστή την πρόθεσή του με τους δείκτες κατεύθυνσης.¹¹⁸ Όταν στην επέλευση της ζημίας και την έκτασή της συμβάλλει και η συμπεριφορά του παθόντος, τότε γίνεται λόγος για συντρέχον πταίσμα του ζημιωθέντος (άρθρο 300 παρ. 1 ΑΚ) και το Δικαστήριο δύναται είτε να μη επιδικάσει καθόλου αποζημίωση και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή να μειώσει το ποσό της.¹¹⁹ Όταν η ένταση της προσβολής του παθόντος διευρύνεται λόγω αμελούς συμπεριφοράς του ζημιωθέντος, η οποία συνίσταται στην παράλειψη του παθόντος να κάνει χρήση των προβλεπόμενων μέτρων προστασίας, όπως για παράδειγμα κατά την οδήγηση της ζώνης ασφαλείας¹²⁰ και του προστατευτικού κράνους,¹²¹ η μη χρησιμοποίηση από τον πεζό της διάβασης και η διέλευσή του επί του οδοστρώματος¹²² ένα μέρος της ηθικής βλάβης καταλογίζεται στον ίδιο και συνεπώς μειώνεται το ποσό της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Σημειωτέον, όμως, ότι στις περιπτώσεις που λόγω της μεγάλης σφοδρότητας του ατυχήματος, ούτε η χρήση των ζωνών ασφαλείας, ούτε η χρήση προστατευτικού κράνους¹²³ θα ήταν ικανές να αποτρέψουν τον τραυματισμό ή να επηρεάσουν την έκταση της προσβολής, ελλείπει ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της απερίσκεπτης συμπεριφοράς του παθόντος με το αποτέλεσμα της προσβολής άρα και ο λόγος περιορισμού του καταλογισμού της ηθικής βλάβης στον υπαίτιο του ατυχήματος.

δδ) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών

Το Δικαστήριο για τον προσδιορισμό του ευλόγου της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης αξιολογεί την περιουσιακή κατάσταση των μερών

¹¹⁸ ΕφΠειρ 495/2008, ΕΣυγκΔ 2008.

¹¹⁹ Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., (2018), σελ. 687 επ.

¹²⁰ ΕφΘεσ 1991/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹²¹ ΕφΛαμ 19/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹²² ΑΠ 560/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹²³ ΜΠρΑθ 4754/2006, ΕΣυγκΔ 2007, 79· ΕφΑθ 4998/2006, ΕΣυγκΔ 2008, 457.

και κυρίως του ζημιωθέντος πριν και μετά την επέλευση του ατυχήματος. Ειδικότερα η αδυναμία εργασίας, η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης του προσβάλλοντος λόγω του ατυχήματος, η οικονομική ευμάρεια του ζημιώσαντος επηρεάζουν αυξητικά το ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Βέβαια τα κριτήρια αυτά δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία όταν η ευθύνη του εναγόμενου έχει απλά εγγυητικό χαρακτήρα (εναγόμενος είναι η ασφαλιστική εταιρεία) ή όταν ενάγεται το Δημόσιο.¹²⁴

¹²⁴ Κρητικός Αθ., Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, 5^η έκδ., 1^{ος} Τομ., Αθήνα 2019, Σάκκουλας, σελ. 627· Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2^η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 322.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΨΥΧΙΚΗ ΟΔΥΝΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 932 ΕΔ. Γ΄. ΑΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 932 εδ. γ΄ ΑΚ «σε περίπτωση θανάτωσης προσώπου η χρηματική ικανοποίηση μπορεί να επιδικασθεί στην οικογένεια του θύματος λόγω ψυχικής οδύνης». Η ψυχική οδύνη αποτελεί είδος της ηθικής βλάβης, η οποία συνίσταται στο ψυχικό πόνο που αισθάνεται το πρόσωπο όταν προσβληθεί ένα αγαθό δικό του ή τρίτου προσώπου με το οποίο συνδέεται στενά. Στην περίπτωση προσβολής αγαθού του ίδιου του παθόντος, η ψυχική οδύνη συνυπολογίζεται κατά την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης. Στην περίπτωση, όμως, που η ψυχική οδύνη προκλήθηκε όχι στον ίδιο τον παθόντα αλλά σε τρίτο, αυτός θα ικανοποιηθεί μόνο υπό τη συνδρομή των όρων της ΑΚ 932 εδ. γ΄, δηλαδή μόνο εάν συντρέχει θανάτωση προσώπου.¹²⁵ Σε αυτή την περίπτωση οι συγγενείς του θανατωθέντος προσώπου θεωρούνται αμέσως ζημιωθέντες και δικαιούνται χρηματική ικανοποίηση. Ωστόσο, στη διάταξη αυτή δεν προσδιορίζεται η έννοια του όρου «οικογένεια», γιατί ο νομοθέτης δε θέλησε να διαγράψει δεσμευτικά τα όρια ενός θεσμού, ο οποίος με την πάροδο του χρόνου δέχεται επιδράσεις από κοινωνικές διαφοροποιήσεις.¹²⁶ Ο όρος οικογένεια αποτελεί νομική έννοια και η υπαγωγή σ' αυτήν από το δικαστήριο της ουσίας υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο για την ορθότητά της.¹²⁷ Με βάση το σκοπό της διάταξης, στην έννοια της «οικογένειας» ως αόριστης νομικής έννοιας, περιλαμβάνονται οι εγγύτεροι και στενά συνδεδεμένοι συγγενείς του θανατωθέντος, οι οποίοι δοκιμάστηκαν ψυχικά από την απώλειά του. Προϋπόθεση, όμως, συνιστά και η ύπαρξη αισθημάτων αγάπης και στοργής μεταξύ των προσώπων αυτών και του θανατωθέντος, κατά το διάστημα που ο τελευταίος βρισκόταν στη ζωή.¹²⁸

¹²⁵ Γεωργιάδης Απ./Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδικας, 2^η έκδ., Αθήνα 2016, Π.Ν. Σάκκουλας, άρθρ. 932, αρ. 3.

¹²⁶ Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., (2018), σελ. 1018· Γιαρένης Η., Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, ΕλλΔνη 54 (2013), 325.

¹²⁷ Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., (2018), σελ. 1019.

¹²⁸ ΟΛΑΠ 10/2011 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· ΑΠ 874/2007 ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ)· Γιαρένης Η., ό.π., σελ.325.

Σύμφωνα με τη νομολογία στην έννοια της οικογένειας εμπίπτουν κατ' αρχήν οι γονείς και οι εν γένει ανιόντες (παππούς, γιαγιά), τα τέκνα (συμπεριλαμβανομένου του κυοφορούμενου και του νηπίου, αποκλείονται όμως τα μη αναγνωρισμένα τέκνα), τα αδέρφια (αμφιθαλή ή ετεροθαλή), οι θετοί γονείς και τα θετά τέκνα, οι απώτεροι κατιόντες (εγγόνια, δισέγγονα) ο/η σύζυγος και οι αγχιστείας πρώτου βαθμού (πεθερός, πεθερά, νύφη από υιό και γαμπρός από θυγατέρα), η μητριά του θύματος, τα τέκνα του ενός συζύγου που γεννήθηκαν από άλλον γάμο σε περίπτωση θανατώσεως του συζύγου της «εν διαστάσει» σύζυγος καθώς και η μνηστός ή μνηστή.¹²⁹ Αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα της εφαρμογής της διάταξης στην περίπτωση των προσώπων που ζουν σε ελεύθερη συμβίωση με τον θανατωθέντα. Η νομολογία αρνείται την εφαρμογή της διάταξης στα πρόσωπα αυτά στηριζόμενη στην απουσία ρύθμισης νομικών ζητημάτων που απορρέουν από την ελεύθερη συμβίωση, σε αντίθεση με τα πρόσωπα που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης, τα οποία δικαιούνται να αξιώσουν την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης.¹³⁰ Δεν περιλαμβάνονται στα μέλη της οικογένειας οι θείοι του θανόντος, οι ανιψιοί, οι πρωτεξάδελφοί του και εν γένει οι εξ αίματος συγγενείς του πέραν του δεύτερου βαθμού εκ πλαγίου και οι αγχιστείες δευτέρου ή απώτερου βαθμού (π.χ. αδελφός της συζύγου). Επιπλέον, τα μέλη της βιολογικής οικογένειας του θύματος δεν εντάσσονται στην έννοια της οικογένειας του άρθρου 932 εδ. γ' ΑΚ σε περίπτωση θανάτωσης του υιοθετούμενου, αφού σύμφωνα με το άρθρο 1561 ΑΚ διακόπτεται κάθε δεσμός με τη φυσική οικογένεια.¹³¹

Η έννοια της “οικογένειας” - Αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 932

Το ότι η οικογένεια στο άρθρο 932 ΑΚ δεν περιορίζεται μόνο στη μορφή της ‘συζυγικής οικογένειας’ γίνεται δεκτό τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικά με το ζήτημα των ορίων της stricto sensu ερμηνείας της λέξης ‘οικογένεια’ έχει η ΑΠ 1071/200118.¹³² Το δικαστήριο αναγνωρίζει τη

¹²⁹ Γιαρένης Η., Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, ΕλλΔνη 54 (2013), 326-330.

¹³⁰ ΑΠ 775/2011, ΕπΣυγκΔ 2011, 511 επ.

¹³¹ ΑΠ 451/2011, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹³² ΑΠ 1071/200118, ΧρΙΔ 2 (2002), σελ. 909.

δυνατότητα επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης για ψυχική οδύνη και σε πρόσωπα που δεν εντάσσονται στην (έστω ευρεία) έννοια της οικογένειας. Συγκεκριμένα αναγνώρισε την αξίωση του μνηστού για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης με ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ, καθώς το δικαστήριο έκρινε ότι η σχέση της μνηστείας δεν μπορεί να ενταχθεί ευθέως στο πεδίο της έννοιας 'οικογένεια' και συγκεκριμένα ότι οι μνηστοί «πρέπει κατ' ανάλογη εφαρμογή της ως άνω διατάξεως [932 ΑΚ], ως πρόσωπα συνδεδεμένα με το θύμα με στενή σχέση αγάπης και αφοσίωσης να δικαιούνται χρηματική ικανοποίηση για την εξισορρόπηση των δημιουργούμενων από την απώλεια του θύματος δυσμενών καταστάσεων και συνεπειών». Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρεται στην απόφαση ΕφΑθ 3413/2001,¹³³ «*Η τυποποίηση της έννοιας οικογένεια, ούτε από το σκοπό της διάταξης δικαιολογείται, ούτε από κάποια πρακτική ανάγκη, καθόσον είναι δυνατόν σε συγκεκριμένη περίπτωση να έχουν υποστεί ψυχική οδύνη και πρόσωπα μη περιλαμβανόμενα στον προκαθορισμένο κύκλο μελών της οικογένειας, ενώ τα ανήκοντα σε αυτόν κατά την τυποποίηση να μην υπέστησαν ψυχική οδύνη. Έτσι δεν αποκλείεται να αναγνωριστεί αξίωση χρηματικής ικανοποίησης, λόγω ψυχικής οδύνης στο μνηστήρα, στο εξώγαμο τέκνο, στην παλλακίδα, δηλ. στα μέλη εξώγαμου ή φυσικής οικογένειας γενικά, τα οποία κατέχουν de facto θέση ανάλογη με εκείνη των συγγενικών προσώπων υπό τη στενή του όρου έννοια, δηλαδή της τυπικής 'συζυγικής οικογένειας'*» Πάντως, ανεξάρτητα από τις προαναφερθείσες διαφοροποιήσεις, ο σκοπός της διάταξης αποτελεί κριτήριο ερμηνείας που πρέπει να λαμβάνεται πάντα υπόψη σε συνδυασμό με το γράμμα της διάταξης. Για παράδειγμα, δεν μπορεί να επιδικαστεί αποκατάσταση ψυχικής οδύνης σε στενό φίλο του θανόντος, έστω και αν αποδεικνύεται η πρόκληση ψυχικού πόνου σε αυτόν. Τίθενται, επομένως, δύο κριτήρια, που θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά: α) ο δικαιούχος να είναι συγγενής του θύματος - τυπική προϋπόθεση και β) να δοκίμασε πόνο και θλίψη από την απώλειά του - ουσιαστική προϋπόθεση. Το πρώτο κριτήριο πληρούται με τη σχέση συγγένειας, που συνδέει τον θανόντα με τον δικαιούχο, ενώ το δεύτερο αποτελεί ζήτημα πραγματικό, που κρίνεται κυριαρχικά από το Δικαστήριο της ουσίας.

¹³³ ΕφΑθ 3413/2001, ΕλλΔ/νη 42 (2001), σελ. 1358.

Διχογνωμία επικρατεί αναφορικά με την εφαρμογή της Α.Κ. 932 εδ. γ', στην περίπτωση προσώπων, που συζούν σε ελεύθερη ένωση με το θανόντα.¹³⁴ Κατά την κρατούσα, πριν το ν. 4356/2015, άποψη στη νομολογία, ούτε το γράμμα, ούτε ο σκοπός της Α.Κ. 932 επέτρεπαν ανάλογη εφαρμογή αυτής, ως προς τα ανωτέρω πρόσωπα. Η ελεύθερη συμβίωση, χωρίς τέκνα δεν αναγνωρίζεται από το δίκαιό μας, αφού αυτό δεν αναγνωρίζει έννομα αποτελέσματα στη συγκεκριμένη μορφή εμφάνισής της, έτσι δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να υπαχθεί στην έννοια της οικογένειας, ούτε προστατεύεται, γιατί στην πραγματικότητα, όσοι την επιλέγουν, δεν επιθυμούν την υπαγωγή τους σε νομικές ρυθμίσεις και άρα δεσμεύσεις, επομένως, θα ήταν αντιφατικό να τύχουν μόνο προστασίας. Με όλα αυτά, δεν υφίσταται η απαραίτητη για την αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 932 εδ. 3 Α.Κ. ομοιότητα της τυχόν αρρυθμιστής περίπτωσης προς τη ρυθμιζόμενη.¹³⁵ Σύμφωνα με την αντίθετη, υποστηριζόμενη από τη θεωρία και μέρος της νομολογίας, άποψη πριν το ν. 4356/2015, η εφαρμογή της Α.Κ. 932 εδ. γ' επεκτείνεται και σε πρόσωπα, τα οποία κατέχουν de facto θέση, ανάλογη με εκείνη των συγγενικών προσώπων, υπό τη στενή έννοια της τυπικής συζυγικής οικογένειας, εφόσον κριθεί ότι έχουν υποστεί πράγματι ψυχική οδύνη.¹³⁶ Ενόψει του ότι με το ν. 3719/2008 αναγνωρίστηκε νομοθετικά η ελεύθερη συμβίωση και ρυθμίστηκαν οι έννομες συνέπειές του (προσωπικές, μεικτές και περιουσιακές σχέσεις των μερών, συγγένεια, επώνυμο, κ.λπ.), θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι πρόσωπα που συμβιούσαν με το θανατωθέντα και είχαν συνάψει με αυτόν «σύμφωνο συμβίωσης», εντάσσονται στην έννοια της «οικογένειας» του άρθρου 932 εδ. γ' του Α.Κ. και είναι φορείς αξίωσης χρηματικής ικανοποίησης, λόγω της ηθικής βλάβης, που υπέστησαν εκ του θανάτου του.¹³⁷ Σημαντικές, ωστόσο, τροποποιήσεις επήλθαν στις ρυθμίσεις για το σύμφωνο συμβίωσης, μετά την ισχύ του νόμου 4356/2015, ο οποίος στο άρθρο 5 παρ. 1 ορίζει ότι: «Στις προσωπικές σχέσεις των μερών του συμφώνου μεταξύ τους εφαρμόζονται

¹³⁴ βλ. Γ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη, ΣΕΑΚ, τ. Ι, υπό άρθρο 932, αρ. 26.

¹³⁵ πρβλ. Ολ. Α.Π. 14/2004, Α.Π. 75/2011, Α.Π. 775/2011 Δημοσ. ΤΝΠ «Δ.Σ.Α.», Α.Π. 1141/2007 Δημοσ. ΤΝΠ «Νόμος», Α.Π. 1735/2006 ΧρΙΔ 2007.131, Α.Π. 434/2005, Εφ.Λαρ. 239/2013 Εφ.Πατρ. 591/2008 Δημοσ. ΤΝΠ «Νόμος».

¹³⁶ βλ. Εφ.Δωδ. 152/2014 Δημοσ. ΤΝΠ «Νόμος», Εφ.Αθ. 6862/2007 ΕλλΔνη 2008.822,920, Γ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη, ΣΕΑΚ, τ. Ι, 2010, υπό άρθρο 932, αρ. 26, σελ. 1903-1904.

¹³⁷ βλ. Γ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη, ΣΕΑΚ, τ. Ι, εκδ. 2010, άρθρο 932, αρ. 27, σελ. 1904.

αναλόγως οι διατάξεις για τις σχέσεις των συζύγων από τον γάμο, εφόσον δεν υπάρχει διαφορετική ειδική ρύθμιση στον παρόντα ή άλλο νόμο», με τη διάταξη να αναφέρεται στις αμιγώς προσωπικές σχέσεις και κυριότερη συνέπεια τη γέννηση της αμοιβαίας υποχρέωσης για συμβίωση. Από τη γενική αυτή υποχρέωση, το ειδικότερο περιεχόμενο της οποίας προσδιορίζεται από τις εκάστοτε κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις και ήθη, υπό το φως των συνταγματικών αρχών της ισότητας (άρθρο 4 του Συντάγματος) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος), απορρέουν ειδικότερες υποχρεώσεις των συμβίων, όπως η υποχρέωση συγκατοίκησης, η υποχρέωση πίστης, κ.λπ.¹³⁸ Κατόπιν των ανωτέρω, δεν υφίσταται καμία αμφιβολία ότι τα πρόσωπα που έχουν προβεί στη σύναψή του, εντάσσονται στην κατά το άρθρο 932 εδ. γ' Α.Κ. έννοια της «οικογένειας».¹³⁹ Παραμένει, ωστόσο, το ερώτημα σχετικά με εκείνους που ζουν σε ελεύθερη ένωση, χωρίς να έχουν συνάψει σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης, αλλά έχουν de facto θέση, ανάλογη με εκείνη των συγγενικών προσώπων, υπό τη στενή έννοια της τυπικής συζυγικής οικογένειας, είτε λόγω της επί μακρῶ χρόνου συμβίωσης, είτε λόγω της, στο πλαίσιο της άνω συμβίωσης, απόκτησης τέκνων. Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., ιδίως μετά την απόφαση της 07.11.2013, επί της υπόθεσης Βαλλιανάτος κ.ά. κατά Ελλάδος (07.11.2013), σύμφωνα με την οποία κρίθηκε ότι ο ν. 3719/2008, με τον οποίο προβλεπόταν η δυνατότητα σύναψης συμφώνου συμβίωσης μόνο στα ετερόφυλα ζευγάρια, αντίκειται στα άρθρα 8 και 14 της Ε.Σ.Δ.Α. Το Ε.Δ.Δ.Α., ερμηνεύοντας το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και κοινοτικής ζωής), έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι, η έννοια της «οικογένειας», βάσει της διάταξης αυτής, δεν περιορίζεται στις σχέσεις γάμου και μπορεί να περιλαμβάνει άλλους de facto «οικογενειακούς δεσμούς». Κατ' ακολουθίαν των ανωτέρω, υπό το φως και της ερμηνείας του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α., κριτήρια που πρέπει συνδυαστικά να λαμβάνει υπόψη ο Δικαστής για την κρίση του περί της συμπερίληψης ενός προσώπου, το οποίο δεν συνδέεται με τον αποβιώσαντα με κάποια από τις παρατιθέμενες στον αστικό κώδικα παραδοσιακές μορφές συγγενικού δεσμού, είναι η χρονική διάρκεια της σχέσης του θανόντος με τον αιτούντα την χρηματική ικανοποίηση, η συμβίωση, η απόκτηση τέκνων.

¹³⁸ Σαϊτάκης Κ., Το νέο σύμφωνο συμβίωσης, Αθήνα, 2016, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 45

¹³⁹ Σαϊτάκης Κ., Το νέο σύμφωνο συμβίωσης, Αθήνα, 2016, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 86.

Κριτήρια προσδιορισμού του εύλογου ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης.

Κατά την επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης στην οικογένεια του θανατωθέντος λαμβάνονται υπόψη η ηλικία του θανατωθέντος και των μελών της οικογένειάς του, η κατάσταση της υγείας του, οι μεταξύ τους σχέσεις, οι συνθήκες τέλεσης της αδικοπραξίας, οι συνέπειες της θανάτωσης για τα συγγενικά πρόσωπα, ο βαθμός της υπαιτιότητας του ζημιώσαντος και η τυχόν συνυπαιτιότητα του θανατωθέντος καθώς και η οικονομική κατάσταση των μερών.¹⁴⁰

α. Η έκταση της προσβολής

Για τον προσδιορισμό της έκτασης προσβολής λαμβάνονται υπόψη η ηλικία του θανατωθέντος, καθώς η θλίψη και ο πόνος της οικογένειας σε περίπτωση θανάτωσης μελών μικρής ηλικίας είναι μεγαλύτερης έντασης επιδρώντας αυξητικά και στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης¹⁴¹ και η κατάσταση της υγείας του θανόντος, ώστε να διαπιστωθεί είτε η ύπαρξη προβλημάτων που συνδέονται αιτιωδώς με το θάνατο είτε η ένταση της προσβολής συνεπεία της οποίας επήλθε ο θάνατος παρά την άριστη φυσική κατάσταση του θανόντος. Επιπλέον συνεκτιμώνται από το δικαστή οι συνθήκες επέλευσης του θανάτου, η σφοδρότητα των οποίων επιδρά αυξητικά στο ύψος της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης.¹⁴²

β. Οι συνέπειες της προσβολής

Οι επιπτώσεις που επιφέρει η θανάτωση του προσώπου στη ψυχική ακεραιότητα και την επαγγελματική, οικονομική, κοινωνική και προσωπική ζωή της οικογένειας του θύματος, αποτελούν ουσιώδεις παραμέτρους για την αξιολόγηση της

¹⁴⁰ ΑΠ 1547/2018, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁴¹ ΑΠ 2090/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ), ΕφΠατρ 138/2016, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁴² ΕφΑνατΘρακ 19/2013, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ) “εκσφενδονίστηκε ο οδηγός του μοτοποδηλάτου και διασκορπίστηκαν τα μέλη του σώματός του”.

έντασης της ψυχικής οδύνης και την επιμέτρηση του ύψους της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης.¹⁴³

γ. Οι διαπροσωπικές σχέσεις του θανατωθέντος με τα μέλη της οικογένειάς του

Η ύπαρξη εκατέρωθεν συναισθημάτων αγάπης και στοργής μεταξύ του θανατωθέντος και των εναγόντων αποτελεί προϋπόθεση για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, ενώ μάλιστα η ένταση αυτών αποτελεί παράμετρο που αξιολογείται κατά την επιδίκαση της αποζημίωσης είτε αυξητικά στην περίπτωση ύπαρξης στενών σχέσεων¹⁴⁴ είτε μειωτικά σε περίπτωση ύπαρξης τυπικών μόνο σχέσεων και λιγότερο συχνών επαφών μεταξύ του θανατωθέντος και των οικείων του.

δ. Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών

Η δεινή οικονομική κατάσταση των εναγόντων, η οποία προσδιορίζεται από το δικαστήριο με βάση την επαγγελματική ιδιότητα των μερών, επιδρά αυξητικά στο ύψος της επιδικαστέας σ' αυτούς χρηματικής ικανοποίησης.¹⁴⁵ Αφετέρου η κακή οικονομική κατάσταση των εναγομένων οδηγεί σε μείωση της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης.

ε. Υπαιτιότητα

Από τη νομολογία φαίνεται ότι ο δικαστής αποφεύγει να προσδιορίζει τον ειδικότερο βαθμό υπαιτιότητας του ζημιώσαντος, αλλά αρκείται σε αναφορά περί αποκλειστικής του υπαιτιότητας. Η επίγνωση του δράστη ότι με την ενέργειά του προκαλεί το θάνατο ή αποδέχεται ότι με την ενέργειά του ενδέχεται να προκαλέσει θάνατο ή επιδίωξη του αποτελέσματος αυτού, καθώς επίσης και η ενέργεια του ζημιώσαντος αποκλίνει ουσιωδώς από τους κανόνες επιμέλειας και επιφέρει το θάνατο του παθόντος,¹⁴⁶ επιτείνουν τη ψυχική οδύνη των μελών της οικογένειας του θανατωθέντος, άρα και το ύψος της επιδικαζόμενης σ' αυτά χρηματικής ικανοποίησης

¹⁴³ ΑΠ 327/2017, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ) “οι συγγενείς του θανατωθέντος υπέστησαν αναπάντεχο πόνο, κατέρρευσαν ψυχικά και σωματικά, έπεσαν σε κατάθλιψη”.

¹⁴⁴ ΔεφΠειρ 120/2014, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁴⁵ ΕφΠατρ 63/2009, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

¹⁴⁶ Σταθόπουλος, ΓενΈνοχ, 5^η έκδ., (2018), σελ. 363 επ.

είναι αυξημένο. Η ύπαρξη δόλου στο πρόσωπο του εναγομένου αποτελεί τον έσχατο βαθμό υπαιτιότητας, καθώς ο δράστης επιδιώκει ή αποδέχεται ως ενδεχόμενη τη θανάτωση του θύματος, με αποτέλεσμα οι συγγενείς του να βιώνουν δυσβάσταχτο πόνο, θυμό, θλίψη και οργή, για την ικανοποίηση των οποίων απαιτείται η επιδίκαση ιδιαίτερος αυξημένων χρηματικών ποσών λόγω ψυχικής οδύνης. Η ύπαρξη βαριάς αμέλειας ή αποκλειστικής υπαιτιότητας στο πρόσωπο του εναγομένου προκαλεί έντονη στενοχώρια στους οικείους του θανόντος και στην περίπτωση αυτή το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης των συγγενών θα κυμαίνεται επίσης σε υψηλά επίπεδα. Τέλος, σε περίπτωση συνυπαιτιότητας του ζημιωθέντος, όσο μεγαλύτερο εμφανίζεται το ποσοστό συνυπαιτιότητας του θανατωθέντος, τόσο θα μειώνεται η ευθύνη του εναγομένου για την επέλευση του θανάτου του, επιδρώντας μειωτικά και στο ύψος της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδρομής συνυπαιτιότητας στο πρόσωπο του θανατωθέντος αποτελεί η μη χρησιμοποίηση από τον πεζό της υφιστάμενης διαβάσεως και η διέλευσή του επί του οδοστρώματος. ΕφΠατρ 63/2009, ΝΟΜΟΣ (ΤΝΠ).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η αξίωση χρηματικής ικανοποίησης για αποκατάσταση της ηθικής βλάβης/ψυχικής οδύνης, που καθιερώνεται με το άρθρο 932 ΑΚ, διαδραματίζει καίριο ρόλο στο σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης. Ο νομοθέτης, αναγνωρίζοντας την αξία των ηθικών αγαθών, καθιέρωσε τη δυνατότητα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης και της ψυχικής οδύνης που επέρχονται στο θύμα συνεπεία αδικοπρακτικής συμπεριφοράς, ώστε να απαλύνεται ο ψυχικός πόνος που προκάλεσε στον παθόντα η προσβολή των αγαθών του, και να συμβάλλουν στην ηθική παρηγοριά και ανακούφιση του παθόντος, και να πραγματώνεται η προστασία και ο σεβασμός της αξίας και αξιοπρέπειας του ανθρώπου, να αποκαθίσταται η αδικία. Ενώ, όμως, ο νομοθέτης θέσπισε υποχρέωση καταβολής χρηματικής ικανοποίησης για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης και της ψυχικής οδύνης, δεν προχώρησε στη νομοθετική θέσπιση συγκεκριμένων κριτηρίων, επί τη βάση των οποίων ο εφαρμοστής του δικαίου θα διαμορφώσει την κρίση του για το ύψος του επιδικαζόμενου ποσού, αρκούμενος μόνο να ορίσει ότι η χρηματική ικανοποίηση θα πρέπει να είναι εύλογη. Η θεωρία και η νομολογία, λαμβάνοντας υπόψη το σκοπό της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ, προχώρησαν στη κατηγοριοποίηση κριτηρίων, τα οποία είναι σκόπιμο να λάβει υπόψη του ο δικαστής κατά την επιμέτρηση τη χρηματικής ικανοποίησης. Ειδικότερα, κατά τον καθορισμό της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης, το δικαστήριο θα πρέπει να λάβει ιδίως υπόψη του: τις συνθήκες τέλεσης της αδικοπραξίας, τη βαρύτητα του πταίσματος του δράστη, το συντρέχον πταίσμα του θύματος, το είδος και τις συνέπειες της προσβολής, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μερών. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι επίκεντρο της αξιολογικής κρίσης του δικαστή της ουσίας για τον προσδιορισμό της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης δεν είναι μόνο ο ζημιωθείς αλλά και ο ζημιώσας. Αξιολογούνται μεν το είδος και η έκταση της προσβολής, οι συνέπειες που αυτή επιφέρει στον παθόντα, τα τυχόν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του θύματος, λαμβάνονται όμως υπόψη και η υπαιτιότητα του ζημιώσαντος, η οικονομική του κατάσταση, η γενικότερα συμπεριφορά του απέναντι στον ζημιωθέντα, η επαναλαμβανόμενη τέλεση της συμπεριφοράς του κ.λ.π. Επομένως η αξίωση για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης για μεν το ζημιωθέντα έχει αποκαταστατικό χαρακτήρα αποβλέπουσα στην επανόρθωση των δυσμενών επιπτώσεων της προσβολής στον εσωτερικό κόσμο του ζημιωθέντος μέσω του οικονομικού αντισταθμίσματος που του επιδικάζεται, για το δε ζημιώσαντα έχει και

κυρωτικό χαρακτήρα εκφράζοντας την αποδοκιμασία της έννομης τάξης προς τη συμπεριφορά του,¹⁴⁸ ενώ παράλληλα επιτελεί και λειτουργία πρόληψης. Ως προς την ελεγχιμότητα της δικαστικής κρίσης και τη δυνατότητα άσκησης ανααιρετικού ελέγχου, πα'για θέση της νομολογίας αποτελεί ότι ο προσδιορισμός της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης συνιστά κρίση «περί τα πράγματα»¹⁴⁹ με εξαίρεση την πρόσφατη θέση της ΟΛΑΠ 10/2017,¹⁵⁰ η οποία δεν προέβη σε ρητό χαρακτηρισμό του «ευλόγου» της χρηματικής ικανοποίησης ως «αόριστης νομικής έννοιας», δέχτηκε όμως ότι αυτή εξειδικεύεται με αντικειμενικά κριτήρια αντλούμενα από το σκοπό του κανόνα δικαίου, κάτι που προσιδιάζει μόνο στη νομική έννοια. Ο δικαστής, λοιπό, θα πρέπει με γνώμονα τα ως άνω κριτήρια και την αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας, να προσδιορίζει το εύλογο της επιδικαστέας στον παθόντα χρηματικής ικανοποίησης προς αποκατάσταση της προκληθείσας ηθικής του βλάβης.

¹⁴⁸ Σαιτάκης Κ. , Η αρχή «όλα ή τίποτε» στο δίκαιο της αποζημίωσης,. Σκέψεις για τη δυνατότητα περιστολής της αποζημίωσης με βάση τη γενική ρήτρα της καλής πίστης, Τιμητικός Τόμος Φ. Δωρή II, σελ. 1389, Αθήνα2015, Αντ. Σάκκουλας. σελ. 1390.

¹⁴⁹ ΟΛΑΠ 9/2015, ΕφΑΔ, 139 επ..

¹⁵⁰ ΟΛΑΠ 10/2017, ΕφΑΔ 2018, 44 επ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαθρακοκοίλης Β., ΕΡΝΟΜΑΚ, τόμος Γ΄, Αθήνα, 2006.
- Γεωργιάδης Απ., ΓενΕνοχΔ, 2^η έκδ., Αθήνα, 2015, Π.Ν. Σάκκουλας.
- Γεωργιάδης Απ., Εγχειρίδιο Ειδικού Ενοχικού Δικαίου, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2014.
- Γεωργιάδης Απ., Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2013.
- Γεωργιάδης Α./ Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδιξ, Ερμηνεία κατ' άρθρο- νομολογία- βιβλιογραφία, Τόμος IV, Π.Ν. Σάκκουλας.
- Γεωργιάδης Απ./Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδικας, 2^η έκδ., Αθήνα 2016, Π.Ν. Σάκκουλας.
- Καλαβρός Κ., Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009, Σάκκουλας.
- Καλαβρός Κ., Τα όρια του ανααιρετικού ελέγχου: οι νομικές έννοιες και η λειτουργία τους, Αθήνα 2015, Σάκκουλας.
- Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημίωσης επί παρανόμου χρησιμοποιήσεως της εικόνας του προσώπου. Αθήνα-Κομοτηνή 2007, Αντ. Σάκκουλας.
- Καραμπέλης Χ., Η αξίωση προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, Υπό το πρίσμα της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου, Αθήνα 2018, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καράκωστας, Αστικός Κώδικας, Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία, Τόμος Έκτος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.
- Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχ Ι, 2^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2012, Σάκκουλας.
- Κρητικός Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητικά ατυχήματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008.
- Κρητικός Αθ., Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, 5^η έκδ., 1^{ος} Τομ., Αθήνα 2019, Σάκκουλας.

Μητσόπουλος Γ., Θέματα γενικής θεωρίας και λογικής του δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, Αντ. Σάκκουλας.

Μητσόπουλος Γ., Μελέται γενικής θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1983.

Πατεράκης Στ., Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 2η έκδ., Αθήνα 2001, Π.Ν. Σάκκουλας.

Σαϊτάκης Κ., Το νέο σύμφωνο συμβίωσης, Αθήνα, 2016, Νομική Βιβλιοθήκη.

Σινανιώτης Λ., Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα 2006, Π.Ν. Σάκκουλας.

Σταθόπουλος Μ., Γενικό Ενοχικό, 5^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, Σάκκουλας.

Σπυριδάκης, Ηθική βλάβη/ψυχική οδύνη και αποκατάστασή της, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.

Φουντεδάκη Αικ., Παραδόσεις Αστικής Ιατρικής Ευθύνης, Διάλογος με τη νομολογία, Αθήνα 2018, Νομική Βιβλιοθήκη.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Γεροντίδης Ι., Η «υλική υπόσταση» της ηθικής βλάβης των εμπορικών εταιριών, ΕλλΔνη 2016, 1024.

Γιαρένης Η., Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, ΕλλΔνη 54 (2013), 326-330.

Δεμερτζής Κ., Δικονομικές συνέπειες της αποκαταστατικής φύσης της ικανοποίησης ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2001, 201.

Δωρής Φ., Ο δικαστικός έλεγχος για την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας επί χρηματικής ικανοποίησης για ηθική βλάβη όταν ο νόμος θεσπίζει ελέγχιστα γ' αυτήν όρια, ΤιμΤομ Καλλιμόπουλου, Αθήνα 2010, Αντ. Σάκκουλας.

Δωρής Φ., Ζητήματα αστικής ευθύνης από ιστορικοσυγκριτική και δικαιοσυγκριτική σκοπιά, ΧρΙΔ 2007, 677.

Καλαβρός Κ., Η νομολογιακή εξέλιξη ως προς την έκταση του αναιρετικού ελέγχου επί επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρθρο 932 ΑΚ, ΕΠολΔ 2009, 315, 318 επ.

Καλαβρός Κ., Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, 1044, 1047-1048, 1050-1052.

Καλαβρός Κ., Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1942/2013 ΕΠολΔ 2013.

Καλαβρός Κ., Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2013, 326, 329 επ., 334 επ.

Καλαβρός Κ., Παρατηρήσεις στην ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, 551.

Καλαβρός Κ., Ο αναιρετικός έλεγχος της επίδικης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2015, 1902, 1908.

Καραγιάννης Κ., Περί του προσδιορισμού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας από ΜΜΕ, ΧρΙΔ 2011, 17 επ.

Καράκωστας Ι., Ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας και νομολογία, ΝοΒ 1986, 1385.

Καψάλης Χ., Η νομική φύση της «ικανοποίησης ηθικής βλάβης», ΑρχΝ 1984, 407

Καψάλης Χ., Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης και ψυχικής οδύνης στον ΑΚ – Μια διχοτόμηση της έννοιας της μη περιουσιακής βλάβης, ΕλλΔνη 1983, 617.

Κουμάνης Σ., Η αρχή της αναλογικότητας ως μεθοδολογική αρχή και η διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου στη χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης κατ'ΑΚ 932, Αρμ. 2014, 1283.

Λιτζερόπουλος Α., Η ικανοποίησης δι' ηθικήν βλάβην και ο ελληνικός Αστικός Κώδικξ, Θέμις 1940, 657.

Μητσόπουλος Γ., Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2006, 769-771.

Μητσόπουλος Γ., Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, ΝοΒ 1967, 945 επ..

Παναγιωτόπουλος Β., Αναιρετικός έλεγχος κρίσης δικαστηρίου για το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης του άρθρου 932 ΑΚ σε σχέση με την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΟΛΑΠ 9/2015, ΕφΑΔ 2016, 145, 146, 148.

Πατεράκης Στ., Αναιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2010, 3, 5, 7-8.

Ποδηματά Ε., Η αρχή της αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της «εύλογης» ικανοποίησης κατ'ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, 977, 982, 985-986, 996, 1001.

Ποδηματά Ε., Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας. Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΑΠ Ολ 6/2009 ΝοΒ 2010, 603, 604 επ., 608.

Ρίζος Ε., Ο αναιρετικός έλεγχος του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης, Σχόλιο στην ΑΠ Ολ9/2015 ΕΕργΔ 2015, 1405 επ.

Ρούσσος Κλ., Το σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης στο ελληνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο, ΧρΙΔ 2013, 84.

Σαιτάκης Κ., Η αρχή «όλα ή τίποτε» στο δίκαιο της αποζημίωσης. Σκέψεις για τη δυνατότητα περιστολής της αποζημίωσης με βάση τη γενική ρήτρα της καλής πίστης, Τιμητικός Τόμος Φ. Δωρή ΙΙ, σελ. 1389, Αθήνα2015, Αντ. Σάκκουλας.

Σταθόπουλος Μ., Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή – Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019, 641, 642-645.

Σταθόπουλος Μ., Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και αναιρετικός έλεγχος, ΝοΒ 2010, 838, 843-844.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βάσεις Νομικών Δεδομένων «ΝΟΜΟΣ»

Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών «Ισοκράτης» Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών